

ODNOS ANTE KUZMANIĆA PREMA LJUDEVITU GAJU (s posebnim obzirom na grafijsko-jezičnu problematiku)

Zlatko Vince, Zagreb

I

1. — Kada je 20. travnja 1872. iznenada umro Ljudevit Gaj, to u sjećanju tadašnjih ljudi nije bio više onaj popularni vođa iz tridesetih godina 19. stoljeća. Ni objektivni i skromni Fran Kurelac u svome posmrtnom govoru na Jurjevskom groblju što ga je izgovorio 22. travnja iste godine nad otvorenim grobom nije mogao sasvim prijeći preko nekih negativnih strana u Gajevu životu, napomenuvši kako su prilike i neprilike »i našega Ljudevita opsjenile, u svoje ga nenarodne mreže zaplele, u jamurinu teških dugov zavukle, zaslužnile i sile mu skršile«, dodavši uz to: »Nu kršćanom na grobu nije da sudimo, nego da pomilujemo, da požalujemo, da oprostimo, da zaboravimo slabost i krivicu, a da priznamo pošten trud i učinjeno dobro, i da oplačemo čovjeka, koji knjigu nam obnovio, jeziku poteve otvorio, slogu med plemení uveo, zakone izmirio, narod osvijestio, svijetu nas pokazao i na oči mu izveo, te na veliki put narodnu nauka i napretka otpremio. Tvojemu putovanju po zemlji ostala stopa koju nitko ne zatare«. ¹ U punoj mjeri zatim opisao i Gajeve neprijeporne zasluge.

Gaj je bio »tvorac one književne i kulturne dobe, pod koje okriljem danas stojimo«, dalje je istakao Kurelac, spomenuvši i njegove zasluge i na pravopisnom polju: »Dok u Pešti boravio i učio, iznese knjižicu na svijet, koja, sitna, od veće nam postade koristi, nego da je bogzna koje tegotne učenosti puna bila, knjižicu o pravopisu. Jer iz nje se izvilo ono presretno jedinstvo pravopisno u latinske polovice ter u iste susjedne braće slovenske, koje i sad na kupu nas drži moralnom i književnom... To je trud i spomenik onoga muža, kojega danas pod zemlju spravljamo, te s kojega, da je sâm i jedinstven, imena mu dovijeka preosta«. ²

Odišta, Gajeva »Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja«, ³ tiskana 1830. u Budimu znači početak nove ere u kulturnom životu Hrvata, pogotovu

¹ Fran Kurelac, Slova nad grobom Ljudevita Gaja, 1872, cit. prema Vodnikovoj knjizi Runje i pahuljice, izbor iz Kurelčevih djela, Zagreb, 1916, 121—122.

² N. dj., 118.

³ Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja, poleg mudroljubneh, narodneh i prigospodarneh temeljov i zrokov. Od L. o. G., Vu Budimu, 1830.

kada se ti Gajevi grafijski prijedlozi, dopunjeni i ponešto izmijenjeni, prihvaćaju u »Danici« i kasnije u »Novinama«. ⁴ Većina se Hrvata tako okuplja u zajedničkoj grafiji sa širokom željom da se prihvati na cjelokupnom hrvatskom teritoriju te da se njome približe i ostalim slavenskim narodima koji pišu latinicom, posebno Česima i Slovacima.

Te su godine od velike, pa i odsudne važnosti u povijesti hrvatskog naroda i slavenskih naroda uopće. To je razdoblje svjesnog buđenja ideja o slavenskoj veličini i posebnim zadacima što ih je povijest namijenila Slavenstvu. Herderove misli izražene u njegovu djelu »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit«, Kollárove zanosne vizije o slavenskoj veličini nailaze i u Hrvata u sjevernoj Hrvatskoj u to doba na snažan odjek.

Konkretan zadatak vremena vide Gaj i oduševljeni mladi ilirci u nastojanju da se preko reformirane grafije i književnosti pisane na narodnom jeziku preporodi hrvatski narod i u jeziku i u književnosti, nacionalno i društveno.

Tome je smetala još i činjenica da hrvatska književnost nije bila pisana samo na jednom narječju, nego u sjevernoj Hrvatskoj kajkavski, a u svim drugim hrvatskim krajevima vladala je štokavština. Čakavsko se narječje u to doba već i ne upotrebljava u knjizi, iako su u prošlim stoljećima upravo njime bila napisana prva veća i cjelovitija književna djela. Čitava se problematika hrvatskog književnog jezika nalazila tada u štokavsko-kajkavskom dvojstvu s otežavajućom činjenicom što se hrvatsko političko središte Zagreb nalazilo u kajkavskom kraju. Nejedinstvenost jezika, različita narječja i grafije, sve su to bile teškoće koje je morao nadvladati jedan narod, pogotovu mali narod — kakav je bio hrvatski — ako je htio napredovati u kulturnom i nacionalnom životu. To su dakle osjetili bistriji hrvatski duhovi, a ponajvećih zasluga u konkretizaciji ideje o zajedničkoj grafiji i zajedničkom jeziku zasnovanom na štokavskom narječju imao je Ljudevit Gaj.

Treba ipak istaknuti da pri tom ne treba precjenjivati razliku između dopreporodnog i poslijepreporodnog jezičnog stanja. Ona je doista velika ako se promatra sa stanovišta kajkavske Hrvatske, ali sa stanovišta svih ostalih hrvatskih krajeva, što sačinjava veliku većinu hrvatskog narodnog područja, promjene tridesetih godina »nisu u jezičnom pogledu ni nagle, ni bitne, ni revolucionarne«. ⁵ U doba ilirizma i Ljudevita Gaja trebalo je još »samo izvršiti jednu svjesnu akciju, tj. pronaći i lansirati takve idejne formulacije koje će omogućiti mobilizacioni napor da se većinskoj pisanoj jezičnoj praksi priključi još i manjinska, kajkavska, i da se stvore uvjeti za svestrano usavršavanje i izgrađivanje općenacionalnog standarda. Tu je zadaću izvršio hrvatski narodni preporod, i to je njegov vječna zasluga. Ali čisto jezičnih promjena tu nije bilo mnogo i nisu bile radikalne, nego predstavljaju u jezičnom smislu samo evoluciju nerazvijenog većinskog hrvatskog standarnog jezika u razvijeniji općenacionalni.« ⁶

⁴ M. Moguš i J. Vončina, *Latinica u Hrvata, Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 11, Zagreb, 1969.

⁵ D. Brozović, *O početku hrvatskog jezičnog standarda*, prešt. u knjizi *Standardni jezik*, Zagreb, 1970, 129—130.

⁶ Na i. mj.

Kada dakle Gaj i ilirci prihvaćaju štokavsko narječje kao osnovu općehrvatskog književnog jezika, preuzimaju to spontano, svjesno, znajući da uzimaju proširenije hrvatsko narječje, sveobuhvatnije i pogodnije za novonastale potrebe. Bilo bi psihološki ipak nevjerojatno da se u kajkavskom Zagrebu ne bi našlo pojedinih ljudi koji se ne bi protivili napuštanju kajkavštine. Tomaš Mikloušić (1767—1833), pučki kajkavski pjesnik, prigodničar, suradnik zagrebačkih i varaždinskih kalendara, pisac školskih knjiga i prevodilac, bio je odlučan kajkavac do smrti braneći kajkavštinu i odvrćući sunarodnjake da »poleg vetomadnešega bludnoga nekojih šlavonskoga jezika znancev namišljenja svoj horvatski jezik pomrzeti ne pustiju«. ⁷ Najistaknutiji branilac kajkavskog jezika i protivnik uvođenja štokavštine u hrvatsku književnost bio je Ignac Kristijanović, taj posljednji Mohikanac kajkavskog dijalekta u Hrvatskoj, kako ga je nazvao V. Kalenić. ⁸ Ignac Kristijanović i umrijet će — u uvjerenju da je bio na pravom putu, a umire otprilike u isto doba kao i August Šenoa. ⁹

Kristijanovićev slučaj ipak je pravi izuzetak, štokavsko se narječje prihvaća u hrvatskoj književnosti i kajkavske Hrvatske, ali nisu svi jedinstveni kada je riječ o tipu književnog jezika.

Iako je Gaj imao oduševljenih pristaša i svoje reformirane grafije i jezika, ¹⁰ imao je i kritičara i neprijatelja. Ni Karadžić nije bio zadovoljan Gajevom grafijom; sâm je imao namjeru da je reformira, dulje se vremena bavio tom mišlju, od koje je odustao, kako se čini, u Beču 1850, ¹¹ videći da ilirci nisu voljni da je napuste, a imao je prigovora i na tip ilirskog jezika kako su ga zamislili Ljudevit Gaj i gramatičari ilirskoga doba Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić.

U dosadašnjoj literaturi govorilo se pretežno o odnosu Vuka Stefanovića Karadžića prema Gaju i ilirskom pokretu u cjelini i posebno prema jezičnim koncepcijama iliraca, spominjale su se polemike o grafijskim i pravopisnim pitanjima, o bilježenju refleksa glas *jat*, o pitanjima književnog jezika u cjelini. Bio je poznat i stav Frana Kurelca, vođe Riječke filološke škole koji je prigovarao Gaju zbog autokratskoga držanja u jezičnim pitanjima, nezadovoljan nekim Gajevim jezičnim postavkama, pogotovu genitivom množina na — *ah*. ¹²

Manje je bilo poznato kakav su stav prema ilirizmu i prema pravopisno-jezičnim pitanjima zauzimali neki kulturni radnici iz Dalmacije, među kojima se osobito isticao Ante Kuzmanić koji je imao posebne poglede i na ilirizam kao nacionalno-ideološku koncepciju i na grafijska i jezična pitanja, pa je zadatak ove radnje da potanje prikaže osnovnu problematiku odnosa Ante Kuzmanića i zadarskog jezično-kulturnog kruga prema Gajevim nacionalno-kulturnim i posebno pravopisno-jezičnim problemima što su ih zastupali Gaj i ilirci.

⁷ Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb 1965, 105.

⁸ V. Kalenić, Usoda kajkavskoga dialekta, *Slavistična revija*, 1969, št. 2, 187.

⁹ Usp. O. Šojat, Život i rad Ignaca Kristijanovića, *Rad JAZU* 324, 63—114.

¹⁰ Takav je jedan od oduševljenih pristaša Gajevе grafije bio i Mato Topalović koji je htio prihvatiti prvotnu Gajevu grafijsku reformu iz 1830. odmah, ne priznajući da bi išta u tome trebalo mijenjati.

¹¹ M. Popović, Vuk Stefanović Karadžić, Beograd, 1964, 361.

¹² Usp. Recimo koju. Progovorio Frane Kurelac, starinom Ogulinac a rodnom iz Bruvna u Krbavi, Karlovac, 1860, str. 122: »U Gajovim rukama, čto je knjige, žazlo veliteljsko; te vsi kao slēpi uzanj.«

2. — Prije nego prikazem Kuzmanićev odnos prema Gaju i njegovu opoziciju u grafijskim, jezičnim, pa i nekim načelnim pitanjima, htio bih ocrtati Kuzmanićev život i rad, jer on nije dovoljno poznat. Iako nemamo još monografije o životu i radu Ljudevita Gaja, pisane na znanstvenoj razini, ipak nam je Gajev život u mnogome poznat.

Tko je bio Ante Kuzmanić, taj Gajev takmac u Dalmaciji i kada se pojavljuje? Vrijeme kada se Kuzmanić javlja u javnom životu u Dalmaciji razdoblje je mrtvila i sistematskog nastojanja austrijskih vlasti za talijanizacijom Dalmacije. — Rođen je 12. lipnja 1807, dvije godine stariji od Gaja, u predgrađu Splita,¹³ starinom iz sela Rogoznice u omiškoj krajini, od »plemenitog hrvatskog kolina Dikličića«, kako možemo čitati u »Prilozima životopisu profesura Ante Kuzmanića«.¹⁴ Na školovanje je pošao u splitsko sjemenište i gimnaziju, gdje je učio i N. Tommaseo, a još prije i poznati talijanski pjesnik Ugo Foscolo. Nastavnici su mu bili i Pavlović-Lučić, poznati književnik, i Pavao Klement Miošić, kasniji član pravopisne komisije u Zadru i dobar poznavalac svoga rodnoga makarskog govora.

Proboravivši dvije godine u uredu okružnog poglavarstva kao vježbenik u Splitu i položivši ispit iz pedagogije, polazi u Beč »na nauk vidarski«. Često je u Beču polazio u knjižnicu da bi mogao čitati Luciusovo djelo »De regno Dalmatiae et Croatiae«, gdje je upoznao i Bartola Kopitara. Tamo se sretao i sa studentima Poljacima »baš onda (1830—1831) kad je rat plamtio među Rusima i Poljacima« i prvi put vidio političke novine pisane poljskim jezikom. Već se 1831. vratio u Dalmaciju s diplomom magistra »vidarstva i primaljstva«, pa je u Omišu i Imotskom zamjenjivao odsutne liječnike. God. 1834. Franjo I imenovao ga je pravim profesorom primaljstva u zadarskoj babičkoj školi.

Ovih nekoliko podataka o Kuzmanićevu životu osvjetljuje nam njegov lik: mladić željan znanja i što šire naobrazbe teži da pomogne svome narodu, pogotovu zanemaranom seljaku. Od djetinjstva je povezan s hrvatskim jezikom i hrvatskom knjigom, pa sâm veli u spomenutom životopisu kako mu otac »vërlo lipo hërvatski govoraše, Kačića u kući štijaše; nabožne hërvatske pisme pivaše u cërкви . . . u Splitu, uz božićne blagdane, a u redovničkoj cërкви na Dobromu, varošu također pri gradu Splitu, mal ne svake godine pivaše na jeziku hërvatskom život S. Paške Bailona, što sve u sërđcu njegova jedinog sina Ante podsticaše ljubav k narodnom jeziku, koja se u svoje vrime toliko razvi.« Sam Kuzmanić se dakle još iz djetinjstva sjeća svoje naklonosti i ljubavi prema narodnom hrvatskom jeziku.

Već godine 1834, kada se nastanjuje u Zadru kao profesor babičke škole, spremao se da se ogleda na peru i da što bolje nauči svoj materinji jezik. Da bi ga što bolje upoznao, počeo je sistematski slušati jednostavne ljude koji su govorili narodnim jezikom, posebno bilježeći riječi što mu nisu bile poznate ili koje je čuo u drugom značenju. Da bi se vidjelo kako je svoj posao ozbiljno shvaćao, može se napomenuti i to da je tražio i dobio odobrenje vojnog zadarskog zapovjedništva kako bi mogao razgovarati sa zatvorenicima sv. Roka u zatvoru koji su bili dopremljeni iz različitih dalmatinskih krajeva. S njima je

¹³ M. Škarica u raspravi Zadarski liječnici, objavljenoj u *Radovima Instituta JAZU u Zadru*, knj. 2, 153, tvrdi da je Kuzmanić rođen u selu Rogoznici.

¹⁴ *Narodni list*, Zadar 1879, 13. XII, br. 98.

vodio razgovore o ratarstvu, o raznim običajima, o raznolikim, posebno seljačkim poslovima. Da bi mu zatvorenici radije pripovijedali, posebno ih je i plaćao te su ga ti razgovori stajali dosta novaca. To je početak njegove zbirke narodnih riječi što ju je kasnije stalno dopunjavao. Živu ljubav prema narodnom hrvatskom jeziku ucijepili su mu, pored oca, još i spomenuti vrsni poznavaooci hrvatskog jezika Budrović i Miošić, Kuzmanićeви nastavnici.

Sve do godine 1844. nije uspjelo Kuzmaniću pokrenuti kakav list, kada počinje s izdavanjem »Zore dalmatinske« u kojoj je napisao oko stotinu članaka iz područja jezika, pravopisa, medicine, poljoprivrede, gospodarstva i povijesti, a kada se nalazi izvan redakcije »Zore«, pokušava pokrenuti listove »Zavičaj« (1845) i »Maslinu« (1846).¹⁵

Sudjeluje člancima i u nekim zagrebačkim listovima i kalendarima, npr. u »Listu mēsečnom hērvatsko-slavonskog gospodarskog društva«, u »Obćem zagrebačkom koledaru« 1848.¹⁶

Godine 1849. osniva u Zadru »Slavjansku lipu«, društvo koje je imalo političko značenje s ciljem da se njeguje ideja slavenske uzajamnosti, da se proučava narodni jezik i pospješuje gospodarstvo.¹⁷ Budući da nisu dospjeli da se pripreme za kongres austrijskih Slavena u Pragu 1848, Kuzmanić u ime Dalmatinaca prvi potpisuje izjavu s pozdravima i dobrim željama za njegov uspješan rad.¹⁸

Uvođenjem apsolutizma uskoro prestaje svaki slobodniji politički rad, pa tako prestaje s radom i »Slavjanska lipa«, društvo kojemu je Kuzmanić bio predsjednikom. Kasnije će se, u svojim starim danima, s ponosom sjećati svojih zasluga kao urednik »Zore dalmatinske« i »Pravdonoše«: »Ja kao temeljnik prvoga u nas od postanka svita — ab Orbe Condita — književnog dnevnika *Zora dalmatinska*, što je plod moje pameti; i kao pērvi urednik i izdavatelj pērvoga, od postanka svita u nas pravnog dnevnika *Pravdonoše*; i kao temeljnik pērvoga, od postanka svita, književnog Društva, pod imenom *Lipe* (ital.

¹⁵ J. Ravlić, Iz književne prošlosti Zadra. 1. Pokretanje novog književnog časopisa u Zadru (1846). 2. Zapljena *Danice* godine 1846. u Zadru, Građa JAZU, 1953, knj. 24.

¹⁶ Tu se bavi poljoprivrednim pitanjima, a objavljuje i neke historijske priloge, kao Propast pustoga (krasnoga) grada Solina, Zadar od Mlečanah i Francuzah 1202. godine razoren, Narodna povēstnica i dr.

¹⁷ Usp. *Zoru dalmatinsku*, 14. XII 1848 i 6. II 1849. Usp. i V. Žáček, České a jihoslovanské Slovanské lípy v roce 1848, *Literarní archiv*, Praha, VI/1972, str. 226—227: »K založení dalmatské Slovanské lípy v Zadru přikročil Kuzmanić v prosinci 1848: 14 prosince napsal příslušné provolání k dalmatským Slovanům a 25. prosince je otiskl v *Zoře dalmatinské*. Jako její hlavní cíl uvedl, že připravovaná společnost má »vždy více rozněcovat lásku ke konstitučnímu císaři našemu a k ústave«. V konkrétnostech šlo o zdokonování národního jazyka, o podporu hospodářského rozvoje o posléze, »aby žila milá naše Dalmácie... v bratrském a nepřetržném spojení se všemi ostatními milovanými sestrami slovanskými a s srdečným přátelství se všemi druhými národnostmi, obzvláště v říši rakouské, a to pro její zachování, blaho a celovitost i k odporu proti všem vnitřním i zevním návalům«, — K formálnímu ustavení Slovanské lípy v Zadru došlo na valném shromáždění 28. ledna 1849. Účastnilo se jej na dvě stě přihlášených členů. Hlavními řečníky byli Kuzmanić a prof. Perinović (Franceskini) [...] Oba řečníci byli zvoleni na přední místa ve výboru [...]«

¹⁸ Usp. *Zora dalmatinska*, 1849, br. 6.

tiglio, stablo kao jedna svetinja u starih Slovinacah, kao u Cimbrah i Galah hrast); ja sam vlastan očitovati moje mnenje . . .»¹⁹

Godine 1849. namjerava da se preseli u Zagreb ili nekamo drugamo u sjevernu Hrvatsku te 10. III 1849. piše pismo Ivanu Kukuljeviću s molbom da mu »u Zagrebu ili u selu« nađe zaposlenje kao učitelju u školi, jadajući mu se kako u Dalmaciji »tuđice vladaju, a malo ima ljubiteljah našega hèrvatskoga jezika«.²⁰

Kuzmanić je ipak ostao u Dalmaciji, upravo u Zadru, gdje je od 1834. živio do smrti, osim kratkoga razdoblja kada je šezdesetih godina boravio u Splitu.

Po zvanju je Kuzmanić bio opstetričar, iako mu je to zvanje teško padalo, kako to možemo čitati i u pismu Kukuljeviću: »Najteže mi je ovo, što mi je dodijala ova moja teška služba likarnika«,²¹ ali od 1854. napušta službu profesora na babičkoj školi te se daje pretežno na redaktorski posao u novinama. Kao narodni čovjek bio je usko povezan od mladih dana s voćarstvom, savjetujući mnogima kako da sade voćke na zapuštenim mjestima, a da bi ih lakše na to privolio, davao bi ljudima badava »likarsko svitovanje«, a njegovom su zaslugom zasađeni i borovi u zadarskom perivoju.

Ponajviše se bavio knjigom, jezikom, uređivanjem listova. Pored spomenutih listova što ih je uređivao, bio je redaktor i u »Smotritelju dalmatinskom. L'osservatore dalmato« što ga je uređivao s Jakovom Čudinom. Od 1849. do 1855. uređivao je Glasnik dalmatinski, a od 1867. do 1870. Objavitelj dalmatinski i dr.

Napisao je posebno i nekoliko knjižica i knjiga: Poslanica Dalmatincima, 1861. u kojoj se zalaže za priključenje Dalmacije sjevernoj Hrvatskoj; zatim Splitski dobročinci, 1871. o humanom djelovanju nekih ljudi u Splitu; Šezdeset učenjah iz primaljstva, 1875, priručnik za babice,²² a preveo je i izdao nekoliko knjiga.

Kuzmanićevi životopisci napominju da je bio »čovjek osebuje čudi«. Pod starost, zamolili su ga iz Zagreba da napiše svoj život, što ga je imao objelodaniti »Vienac« s Kuzmanićevoim fotografijom, ali ga Kuzmanić nije dovršio. Umro je 1879. u Zadru i pokopan na otočiću Galevcu (Školjiću) kraj Zadra.

3. — Nešto sam opsežnije opisao upravo Kuzmanićevo život, što je potrebno u raspravi koja uspoređuje Kuzmanićevo rad na jeziku s Gajevim pravopisno-jezičnim nastojanjima. Kako je na ilirsko gibanje i na Gajev rad gledao Kuzmanić, ta »najinteresantnija (i na žalost najneproučenija) figura sredinom XIX veka u Dalmaciji, posebno Zadra«,²³ kako ga je okarakterizirao Tode Čolak, pisac studije o književnom značenju »Zore dalmatinske«? Odjek ilirskog

¹⁹ *Il Dalmata*, 1873, br. 5.

²⁰ T. Čolak, Kuzmanićevo pismo Kukuljeviću, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd 1958, knj. 24, sv. 1 2, 147—148.

²¹ N. dj., 147—148.

²² Usp. Z. Vince, Briga za hrvatsku terminologiju u dalmatinskoj Hrvatskoj XIX st., *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 19, 275—282.

²³ T. Čolak, Prilog biografiji Ante Kuzmanića, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 1958, 24, sv. 1—2, 147.

pokreta nije bio velik²⁴ u Dalmaciji, u toj geografski relativno teško dostupnoj hrvatskoj pokrajini koja je stoljećima bila politički i državno odvojena od sjeverne Hrvatske, podvrgnuta mletačkoj upravi.²⁵ Stoljeća odvojenosti ne mogu ostati bez određenog otuđivanja i u istom narodu, i proces težnje za jedinstvenim rješenjima u raznim pokrajinama jednoga naroda nije mogao biti bez teškoća. Razumljivi su određeni prestiži, prvenstva, razilaženja u tome koja je od hrvatskih pokrajina središnja s obzirom na povijesnu slavnu prošlost, s obzirom na atribute političke samostalnosti, s obzirom na književnu i jezičnu tradiciju, superiornost ili premoć. Sve će te i druge karakteristike naći većeg ili manjeg, duljeg ili kraćeg odjeka u Hrvata u pojedinim pokrajinama, posebno u Dalmaciji, živeći stoljećima bez bližih, trajnih i pravih veza sa svojom braćom preko Velebita. Neće stoga biti neobično ako se javi i opozicija prema određenim pravopisnim i jezičnim pogledima, naročito i onda ako se ima na umu da je Dalmacija dala mnogo pisaca, da se u pojedinim krajevima u Dalmaciji govori štokavski, koji je od preporoda osnova zajedničkog jezika svih Hrvata. Neće biti nerazumljiv i određeni privremeni osjećaj »dalmatinstva«, prijekora što se u sjevernoj Hrvatskoj, u Zagrebu, donose neke odluke koje bi vrijedile za sav hrvatski teritorij bez savjetovanja s drugim predstavnicima toga naroda, pa i u Dalmaciji; što se donose odluke a da prije nisu »svit pitali« i Dalmatince, što se uopće malo savjetuju s braćom svojom i izvan civilne Hrvatske. Treba se podsjetiti da su Dalmatinci 1820. dobili upravo reformiranu latiničku grafiju, deset godina prije Gajeve ilirske, pa će se osjećati određena opozicija, katkada i vrlo oštra prema dijakritičkim znakovima Gajeve reformirane grafije.²⁶ U Dalmaciji Hrvati katolici govore ikavski, pa je donekle razumljiva dugotrajna oporba prema ijekavskom govoru što ga uvode ilirci.²⁷

Sve će se te osobine, a i druge, odraziti i u središnjoj ličnosti četrdesetih godina u Dalmaciji, u Anti Kuzmaniću, kome je konačno pošlo za rukom »početi s izdavanjem hrvatskog lista u Dalmaciji, i gdje je na selima, osim svećenika, samo nepismen svijet«, što je sve »značilo... neizmjernu odvažnost i jednu silnu vjeru u vrijednost svoje stvari«.²⁸

Kada Kuzmanić 1844. pokreće u Zadru Zoru dalmatinsku i ostvaruje svoju zamisao još iz 1834, od svoga dolaska u Zadar, Gaj već gotovo deset godina izdaje svoju Danicu i Novine ilirskom grafijom i štokavskim narječjem. Kuzmanić je najprije u privatnim pismima pisao prema dalmatinskoj grafiji reformiranoj 1820, želeći da se takva grafija uvede i u Zoru dalmatinsku, ali se

²⁴ Bilo je pojedinaca, kao B. Petranović, koji su se s Gajem bili upoznali za vrijeme studija i odobravali ilirsku ideju iliraca, ali takvih nije u prvo vrijeme bilo mnogo.

²⁵ Usp. Š. Urlič, Pabirci o Lj. Gaju po dalmatinskim listovima i koledarima za ilirskog doba, Zadar, 1909.

²⁶ Usp. Z. Vince, Rad pravopisne komisije u Zadru god. 1820, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, I razdio lingvističko-filološki, 1960, str. 66—81, I s t i, Stav Zore dalmatinske u Zadru prema težnjama iliraca za jedinstvenom grafijom u hrvatskoj književnosti, *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine*, XVIII, odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, 149—172.

²⁷ Usp. Z. Vince, Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća, *Forum* 1971, 3, 541—588.

²⁸ G. Novak, *Povijest Splita*, Split 1965, III, 103.

donekle kolebao u tom svome naumu, kako se vidi iz njegove korespondencije. Nije iz početka tako oštar protivnik Gajeve ilirske grafije, kao što će to biti kasnije Šime Starčević. U načelu bi je htio i prihvatiti, kako se to vidi iz pisma Kuzmanićeva upućena Vladimiru Hraniloviću u Zagreb, datiranom sa 15. veljače 1844: »Ja i Izdatelji primičemo se Vašega pravopisa, samo da se možemo dobroj pomoći nadati, a onda nadriknjige neka bërbljaju koliko im drago, a vi, o Zagrebčani, chete se veseliti i napijati u slavu Brate Vladimire...« Ovo je pismo, što se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, zanimljivo i zbog grafije: upotrebljava *ě* (světu), *é* (priobćim), ali piše *ch* (ja chu) *š* (štogod), očito zato što piše u Zagreb Hraniloviću koji se držao ilirskog pravopisa, ali u pismu miješa i dalmatinski i ilirski.

Kuzmanić je iz početka imao i teškoća zbog ilirske grafije, nije ju mogao bez opasnosti upotrebljavati, kako se može razabrati i iz njegova pisma od 6. ožujka 1844. upućena prijatelju Stjepanu Ivićeviću, iz kojega izbija odlučnost u borbi i želja za pravopisnom slogom: »Poradi svete književne sloge triba da se zagrebačkoga pravopisa primimo; ta i ti si jednom vrlo pametno rekao, da valja početi, makar na tursku.«²⁹

Makar imao i smetnja zbog preuzimanja članaka i njihova tiskanja zagrebačkom grafijom, ona mu se ipak ne sviđa. Kasnije će dozvoljavati da Šime Starčević objavi vrlo oštre i uvredljive članke protiv zagrebačke grafije i Zagrepčana, čime će biti indigniran i I. A. Brlić. Mislim da bi Kuzmanić pregorio ilirsku grafiju da su ilirci prihvatili ikavski govor za koji se Kuzmanić strastveno zalagao. Nije bio zadovoljan što ilirci rade bez pravoga konzultiranja s njima iz Dalmacije: »Meni se čini da Zagrebčani za pravu *slogu* neznaju, nego oni rade za deblji kraj privatiti se. Zašto će oni nama da kmetuju? Prava je *sloga*, kad se iskreno i u Dalmatinaca i u Slavonaca svit pita, bez kojih po nikako neće jugoslavjanska književnost napridovati. Battara izdavatelji uzeli su rogati pravopis... Ja za nevolju ovim pravopisom pišem, jerbo vidim da sada drugačije ne mogu. A ja bi rad za mlado lito sve privernuti, ali u dogovoru sa Slavoncima, jerbo Slavonci i Dalmatinci bratja rođena, kao što su naši Ličani, I Bošnjani. Berlić jako dobro o tom misli.«³¹

Kuzmanić doista preuzima od Valentića uredništvo Zore od br. 40. godine 1846, napominjući kako neće dirati u grafiju, da će ostati pri organičkoj, jer njome pišu i ostali Slaveni, nabrajajući poimence Čehe, Slavonce, Kranjce, Slovake. Ipak već nakon kratkog vremena objavljuje Starčevićeve članke dalmatinskom grafijom, pa i sam počinje od 1847. njome pisati. Je li to, možda, bio strah da se »s tuđim slovoredem« ne uvede »malo po malo u našu Dalmaciju i tugje nariče, koga nebi mogao lako razumiti naš puk...«, kako je pisala Zora još godine 1844?

Vjerojatno se Kuzmanić ipak nadao da će se Gaj i Zagrepčani približiti njegovu načinu pisanja, njegovoj ikavici, pa bi tek onda on u zamjenu prihvatio stalno ilirsku grafiju. Za takvo mišljenje moglo bi govoriti pismo što ga je Kuzmanić uputio S. Ivićeviću 3. siječnja 1848:³² »Pripirati se o pravopisu

²⁹ Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, R — 4702-c.

³⁰ Sveuč. knjižnica R — 5904.

³¹ Sveuč. knjižnica R — 6812.

³² Sveuč. knjižnica R — 5901.

ništa nepomaže, pače vèrlo škodi; na rogašima i čepurašima nismo se mogli pomoći; eto su izašle... nove knjige za male naše učionice na ovom pravopisu; Starčeviću sam morao ono dopustiti jer Zagrebčani privariše; obećашe blago božje dok se nismo dovezli njihovih rogašah, pak privariše. Mi sad valja da ugađamo našim Dalmatincima, osobito pišući za narodnu korist».

Očito je da se Kuzmaniću ne sviđa Gajeva grafija već iz posve grafijskih razloga, pozivajući se na relativno dobra rješenja pravopisne komisije u Zadru godine 1820. U nadi da će se sa Zagrebom dogovoriti, Kuzmanić je bio spreman da popusti te prihvati ilirsku grafiju. Kada je vidio da se jezik Zagrebačke škole usmjeruje u drugom pravcu nego što je on želio, tada se opet udaljio od Zagreba, pogotovu i stoga što nije mogao pregorjeti ikavskog izgovora koji nije bio prihvaćen u iliraca. Ilirci su, naime, 1847. počeli sve dosljednije upotrebljavati i u pismu je, ie. Tek je 1849. uvidio kako »sloga slavjanska nije prazna rič« te je u Zoru uveo zagrebačku grafiju koja je od 1850. službeno uvedena u Dalmaciji tako da je i Šime Starčević, ogorčeni neprijatelj dijakrićkih znakova, morao svoje *Homelije*³³ u Zadru 1850, tiskati ilirskom grafijom.

U dalmatinskih suradnika »Zore dalmatinske«, pa i Kuzmanića, bilo je suviše uvjerenja u prednosti njihove grafije, bilo je konzervativnosti, u nekih i tvrdoglavosti, naročito u Š. Starčevića. Istina je da ljudi nerado mijenjaju grafijske i pravopisne navike te da nova slova jednako nerado prihvaćaju kao i nove poreze, o čemu govori kasnije Ivan Broz 1893. u predgovoru II. izdanja svoga »Hrvatskog pravopisa«. Ali uporno ustrajanje u takvim uglavnom sporednim pitanjima ipak je znak nedovoljnog razumijevanja za opće potrebe obnovljene hrvatske književnosti kojoj je i jedinstvena grafija uvjet za opću jedinstvenost i proširenost.³⁴

4. — Želju da se Gaj u sjevernoj Hrvatskoj i Kuzmanić u Dalmaciji ujedine u grafiji i promicanju narodnog jezika izrazio je jedan suradnik Zore dalmatinske stihovima:³⁵

Gaj, Kuzmanić-na to teže
Da jezika gone mrake,
Nek pravopis još ih sveže,
Eto nami sunca zrake!

Odista je Kuzmanić svojim radom htio proširiti narodni jezik i narodnu kulturu među seljake, njegov rad ima prosvjetiteljski karakter. Zbog njegove plodne suradnje, upravo enciklopedijske publicističke djelatnosti koja je sva usmjerena da prosvjetu proširi u sve društvene slojeve zaslužio je »počasnu apoziciju narodnog prosvjetitelja«. ³⁶ Češće se spominje Kuzmanićeve tvrdoglavost, naročito u grafijskim pitanjima, ali »svakako je njegova najveća tvrdoglavost bila, kada je god. 1844. u Dalmaciji pokrenuo prvi književni list na jeziku siromašnih radnika i seljaka u doba, kada je čitava dalmatinska inteli-

³³ Š. Starčevića *Homelie*, Zadar, Bratja Battara tiskarni izdatelji, 1850.

³⁴ Usp. Z. Vince, Stav Zore dalmatinske u Zadru prema težnjama iliraca za jedinstvenom grafijom u hrvatskoj književnosti, *Radovi Naučnog društva B i H*, 6.

³⁵ Radovanje Zori dalmatinskoj, *Zora dalmatinska*, 1844, br. 7.

³⁶ I. Esih, 150. godišnjica rođenja zadarskog prosvjetitelja, Splitsanina Ante Kuzmanića, *Slobodna Dalmacija*, 12. X 1957.

gencija bila odgojena u talijanskom duhu. Ta upornost i idealizam su glavne karakteristike Ante Kuzmanića, koji je otvorio put plejadi dalmatinskih političara i novinara.³⁷ Neki ga smatraju jednim od najvećih sinova Dalmacije u 19. stoljeću, čije »velike zasluge za demokratizaciju kulture i za prosvječivanje našega naroda gotovo na svim sektorima materijalne i duhovne kulture nisu dovoljno ocijenjene. Kuzmanićev mnogostruki plodni i koristan rad mora se ocijeniti pozitivno i s puno priznanja.³⁸

Takav dakle čovjek imao je svoje određene poglede i na književni jezik i držao ih se do kraja života, pri čemu je dolazio u sukob s pogledima kako su ih zastupali Ljudevit Gaj, ilirski gramatičari Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić i drugi ilirci. Nezadovoljan je bio u prvome redu zato što se ne poštuje u dovoljnoj mjeri pučki govor kao osnova književnog jezika i što se ne preuzima najprošireniji hrvatski ikavski govor.

Kada se, naime, Gaj i ilirci odlučuju 1835. za štokavštinu, ne preuzimaju tada pučki štokavski govor, nego oblikuju nešto modificirani književni jezik na štokavskoj bazi s elementima čakavštine i kajkavštine, s arhaičnijim oblicima kako bi taj jezik lakše mogli prihvatiti i kajkavci i čakavci, kojih je među ilircima bilo mnogo, ali i Slovenci, pa u daljoj perspektivi i Bugari, dakle ne samo štokavci.

Činili su to ilirci i Gaj u znatnoj mjeri iz idejnih razloga,³⁹ kako se može vidjeti i iz Gajeva Proglasa od 5. prosinca 1835. u *Danici*⁴⁰ u kojemu je izrekao misao da je potrebno te prestanemo »svaki na svojoj struni brenkati, složimo liru u jedno suglasje, jerbo je i ona samo jedna premda su njene strune za se više ili manje od prvoga naravskoga glasa odaljene«. Cilj je Gaju i ilircima provođenje kulturnoga i jezičnoga jedinstva u čitavoj Iliriji, a u njoj »može samo jedan jezik pravi književni biti; njega netražmo u jednom mjestu, ili u jednoj državi, nego u čeloj Iliriji...«

Zato Gaj odlučno veli: »Proč dakle sa svakim predsudom, prestanimo svaki za se, kano zli susēdi, samo na svoj mlin vodu vući, prestanimo misliti, da je samo *srbski*, ili samo *dalmatinski* ili *lęstor horvatski* ili *leprav kranjski* itd. pravo i jedini ilirski... U Iliriji može samo jedan jezik pravi književni biti...⁴¹

U *Danici* 1835.⁴² iznio je još kajkavskim narječjem ove misli: »Vsih dobrih domorodcev jedna jedina želja je, da se u staroilirskih državah stanujući Slavenci vu književnom jeziku zjedine. Načine vendar kojimi ovakvo zjedinenje speljati bi se moglo, vnogovrstne snuju i svetuju. Nekoji štimaју, da bi potrebno bilo odmah jedno narečje poprijeti, i vsim ostalim narinutim i med ovemi zvekšinum vsaki svojega sela reč vsim drugim predpostavlja. Drugi opet sude, da se za vsih sada obstojećih i navadnih narečjih brže bolje jedan književni jezik skroji ili skuje. Prvim odgovarjamo »da knjižestvo nesme biti

³⁷ R. Ferri, Ante Kuzmanić, *Slobodna Dalmacija*, 18. I 1958.

³⁸ Esih, n. dj.

³⁹ Lj. Jonke, Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. st., *Filologija* I, Zagreb 1957, 77–87.

⁴⁰ *Danica Horvatzka, Slavonska i Dalmatinska*, 1835, br. 48.

⁴¹ Na i. mj.

⁴² *Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 1835, br. 10, 11, 12.

spodobno povodnji; a drugim, da nesme biti spodobno kovačiji; stalno uputjeni, dataj živa, kak pisana reč med naravske stvari spada, i da onda vu vsem poleg narave obdelavati i ravnati se ima.« Namjera je dakle Gajeva da se za sav ilirski narod, dakle za sve Južne Slavene, stvori zajednički jezik.

Kuzmanić je izraziti branilac pučkog štokavskog govora, ponajviše upravo onoga što ga govore seljaci u Dalmaciji, on želi da se piše onako »kako se govori u Makarskoj, Imotskoj, Dubrovačkoj, Sinjskoj, Kninskoj krajini, po Bukovici itd. gdi se ni preverče ni zanosi«; jer upravo takav su jezik uzdržali »ovi naši pristali, kipni ljudi, slavna grana slavjanskog plemena«. ⁴³

Već prije u *Pozivu svim ljubiteljima krasnoga i sladkoga hervatskog jezika, narodnog nauka i napridka*, što je izišao 6. studenoga 1843, najavljuje da »Zora dalmatinska« neće biti list samo za učene ljude, nego će se obraćati svima nastojeći da »radimo kako bismo materinski jezik pokazali u pravoj ođići i čistoći, kako su nam ga starenici naši ostavili«. ⁴⁴ U daljem tekstu, doduše, veli Kuzmanić i ovo: »Andrija Kačić, Vuk Stefanović Karadžić, zlatna pera, zabilježili su nam put kojim imamo stupati; a kad budemo pak htili kititi ovi naš jezik, eto cvića ima dosta, krasni su vinac savili Gundulić, Ektorović, Gaj i mlogi još drugi«. ⁴⁵ Ali kasnije će Kuzmanić forsirati samo pučki ikavski govor, kritizirajući Gaja, i u tome neće biti u njega promjene ni u kasnijim godinama. Kuzmanić na više mjesta u »Zori dalmatinskoj« i kasnije u Glasniku dalmatinskom brani odlučno svoju koncepciju o narodnom, svima razumljivom jeziku, jeziku kao osnovici za demokratizaciju kulture, kao najboljem sredstvu za podizanje zanemarenog seljaka. Taj se Kuzmanićev stav bjelodano vidi iz uzbuđenih i višim tonom pisanih uredničkih bilježaka uz pojedine članke drugih »Zorinih« suradnika, bilježaka koje možda jače nego u drugim nekim njegovim člancima odražavaju njegovu dosljednu koncepciju o pučkom jeziku i njegovim neposrednim narodnim zadacima.

Ako bismo analizirali Kuzmanićeve osnovne poglede iznesene na bit jezika u »Zori«, mogli bismo ih usporediti s Karadžićevim osnovnim mislima o narodnom jeziku. Kao i Karadžiću, i Kuzmaniću je pravi narodni govor osnova književnog jezika. U tome se on razlikuje od drugoga jednoga Dalmatinca, Božidara Petranovića, koji je branio određene tradicije slavenosrpskoga jezika i jezična pravila »koja su od osnovopoložena sravnitelne filologije i lođike opredelena«, ⁴⁶ i koji je u prvoj fazi svoga rada branio jezik Zagrebačke škole.

Kuzmanić u svome radu, pa i u jezičnom izrazu, ima neposrednije zadatke, postavljene ne suviše visoko, iskrena mu je želja da svojim pučkim člancima bude što bliže puku te objavljuje priloge namijenjene upravo toj svrsi: općem, posebno gospodarskom prosvjećivanju seljaka. Radi te konkretne i neposredne namjene treba da sve ide polako, bez žurbe, bez leta, bez mnogo promjena, pa i jezičnih, bez prevelikih programa, sve treba da bude promišljeno, prilagođeno potrebama seljačkog puka. Radije se treba strpjeti nego prekoračiti pravu svrhu. Zbog toga dakle ne treba brzih poteza u jeziku, ništa ne treba da se

⁴³ *Zora dalmatinska*, 1844, str. 73 i d.

⁴⁴ V. Maštrović, *Jadertina croatica*, II. dio Časopisi i novine, Zagreb 1954, 9—10.

⁴⁵ V. Maštrović, na i. mj.

⁴⁶ *Ljubitelj prosvěštenija*, 1845.

»ispravlja«, mijenja i dotjeruje, treba skupljati jezično narodno blago, pa će se tek kasnije odrediti što je u jeziku najbolje, najpravičnije i najpogodnije.

Kako su ilirci unosili i neke artificijelne crte u jezik, Kuzmanić je oštar njihov protivnik. On ne odobrava oblikovanje književnog jezika za sve Južne Slavene, protivnik je i znaka *ě*, odnosno jekavskog govora. Najoštrija opozicija prema jekavštini dolazila je upravo iz Dalmacije, a Kuzmanić je, uz Šimu Starčevića, bio najgorljiviji branitelj ikavice.

I tu je Kuzmanić u početku bio dosta širok, pa u oglednom primjerku *Zore* 1843. doslovno veli: »Bila bi velika budalaština, i izašlo bi nam na veliko zlo, kad bi smo izdrecili oči na ovake sitnice kao što tužno rade nike nadriknjige; već imamo na priliku ostalih narodah, puštati da svaki piše u svome poglavitom naričju, te na taj način da se sija materinskog jezika različita lipota i čistoća.«⁴⁷

Makar se u članku Kuzmanić i zalagao za ikavicu, pokazuje se dakle i određena tolerancija: svatko može pisati u »svome poglavitom naričju«, dakle se može služiti ikavicom, ali i jekavicom i ekavicom, kako već hoće, ali bi zamjerio svakomu tko bi mu prigovorio što se on služi ikavicom.

U prvome broju *Zore dalmatinske* 1844. ne prihvaća ilirsko, *ě*, nego se drži ikavskog govora, ali ipak uzima i priloge pisane jekavštinom: »Dok naši mudraci ne uznadju za to zgodnu upravu, ja velim da imamo u oba naričja pisati; tako i jednoj i drugoj strani ugadjamo, i možemo se sve jednako razumiti.«⁴⁸

Ipak, on i Šime Starčević ističu kako je ikavica najprošireniji hrvatski govor. Kuzmanić tvrdi kako je ikavski govor proširen »ne samo po najvećoj strani naše Dalmacije, nego i po Bosni i po Vojničkoj krajini i Slavoniji«, i to ne samo u ustima priprosta čovjeka, nego je njime napisana i bogata književnost: »U ovim Hèrvatskim deržavam skupa sa Slavoniom *imamo najviše čisto Hèrvatski napisanih knjigah*, u kojima je ritko viditi *ije*, ali *je*, ovuda i danas Narod katoličanski govori čisto, bistro i ugodno Hèrvatski tako, da njega svi ostali Slavjani rado slušaju i rado razume. Ne bi li dakle pravednie i mnogo bolje bilo raditi, da se ovaj najsladji, i s' knjigom medj ostalim najbogatiji Govor na književni jezik uzdigne?«⁴⁹

5. — Pedesetih godina zbililo se nekoliko važnih događaja u vezi s književnim jezikom. Godine 1849. objavljen je Karadžićev članak »Srbi svi i svuda«⁵⁰ u kojemu proglašava štokavce samo Srbima, a objavljen je »verovatno kao odgovor na Gajev proglas o srpskohrvatskom narodnom jedinstvu pod imenom iliri, u kome je drugačije nego Gaj gledao na narodno jedinstvo.«⁵¹ Iste godine određeno je da se formira po odredbi ministarstva pravosuđa i odbor za pravoslovno nazivlje. Rad na izradi pravno-političkog terminološkog rječnika »bio je neposredan povod da u proleće 1850. ponovno otpočnu razgovori o pravopisnom i jezičnom jedinstvu Južnih Slovena«. Kao što sam spo-

⁴⁷ V. Maštrović, Pripreme za izdanje »Zore dalmatinske« u Zadru god. 1842. i 1843, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* IV—V, Zadar 1959.

⁴⁸ *Zora dalmatinska*, 1844, br. 1.

⁴⁹ *Glasnik dalmatinski*, 1850, br. 46.

⁵⁰ To je uvod iz knjige Crna Gora i Boka Kotorska, što je objavljena u Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona 1849.

⁵¹ M. Popović, n. dj., 360.

menuo, Karadžić je imao namjeru da reformira latiničku grafiju te da mjesto diakritičkih znakova predloži druge. U tom je smislu već prije nagovarao Antu Kuzmanića i Ljudevita Gaja da prihvate njegov prijedlog reformirane latinice kada već neće da preuzmu ćirilicu.⁵² Ali ni prije, pa ni na sastanku u Beču »Vuku nije pošlo za rukom da ilirima, kojima je ćirilica bila tuđa, nametne bar latinicu bez diakritičkih znakova.«⁵³

U ožujku 1850. održan je razgovor nekih hrvatskih i srpskih književnika, kojemu je prisustvovao i Slovenac Miklošič, pa je rezultate i zaključke toga Dogovora objavio i Ljudevit Gaj,⁵⁴ ali u popratnom tekstu ne vidi se Gajevo oduševljenje takvim zaključcima: »Vrieme će naskoro pokazati jeda li je ovaj prijedlog praktičan i vodi li u današnjem položaju k ožudjenoj slozi i jednakosti, ili pako naprotiv još k većemu ciepanju i književnom razdoru«. U takvim ocjenama nije bio Gaj osamljen, nego su jednako mislili i ilirski gramatičari Vjekoslav Babukić i Ante Mažuranić i neki drugi.

Ali dok su u Zagrebu Gaj i ilirci izrazili svoju rezerviranost prema Dogovoru, s njim je bio nezadovoljan Ante Kuzmanić te je kao urednik Glasnika dalmatinskog dao obilno prostora Šimi Starčeviću koji ga je u cjelini napao, priznajući tek u načelu ispravnu misao da ne valja miješanjem narječja graditi nov jezik.⁵⁵

Sve upornije sada Kuzmanić izražava misao kako treba oblikovati samostalni hrvatski književni jezik na bazi ikavštine. Stoga je i protiv Gajevih »Narodnih novina« koje smatra pravim rusko-slovenskosrpskim novinama »uzpèrkos našem hèrvatskom jeziku«. Izričito se sada tvrdi »da pravi Slavonci, gornji Hèrvati, Hèrvati Dalmatinci, Istrianci, Hèrvaćani u Bosni itd. nigda neće na to pristati da posiku jezik Kačića, Reljkovića, Katančića, i drugih svojih pravih spisateljah. Narod hèrvatski (pod tim imenom razumi se i Dalmatinski, i Istrianski i Bosanski katolici) zajedno sa slavonskim mora imati svoj osobiti književni jezik osnovan na njegovom govoru i izgovoru, a ne na tuđemu; sramota je da njegovi književnici drugačije od njega govore i pišu.«⁵⁶

Odbor učenih Dalmatinaca »a ne nadničari Novinah« pobrinut će se da se isprave sve pogreške u jeziku.

U Glasniku dalmatinskom Kuzmanić ponavlja svoju misao o štokavsko-ikavskom tipu jezika, oštro kritizirajući rad zagrebačkih novinara u Gajevim »Narodnim novinama«: »Zarad toga sljubljenja, aliti slivenja, bili bi zagrebački novinari bog zna što prigorili; a što su bili počeli pisati ćirilskim slovima, a što još pišu po sèrbski, to jest rusko-češko-slavenosèrbski, to su sitnice, pri drugim namišljenim bratimskim žèrtvama. Jadna Slavonio, jadni Hèrvati katolici, koji stanujete tamo iza našeg Velebita, što se ne protivite gèrditeljima Reljkovićeve jezika? Hoćete da sami Hèrvati Dalmatinci brane vašega Reljkovića, a i vašega Katančića? Nevidite li šta se tamo među vama radi, i kako se ni zašto privraća naš starinski jezik? Puštajte neka Sèrbi rade i pišu što hoće,

⁵² Vuk S. Karadžić, Poslanica Antu Kuzmaniću u Zadar, Skupljeni gramatički i polemički spisi V. S. Karadžića III, 1896, 304—309.

⁵³ M. Popović, n. dj., 361.

⁵⁴ *Narodne novine*, 1850, br. 76. — *Osservatore dalmato* u Zadru donio je tekst dogovora 1850, u br. 50, od 12. IV, bez komentara.

⁵⁵ *Glasnik dalmatinski*, 1850, br. 46. i d.

⁵⁶ *Glasnik dalmatinski*, 1849, br. 17.

i kako hoće; promišljajte da Hèrvati katolici imaju svoju književnost i svoj jezik; da naši poštovani redovnici, popovi i ostali pravi Hèrvati i Bošnjaci katolici nigda neće za tim pristati, da se izvèrne njihov jezik, niti da se sjednine s ljudima, koji hèrvatski nemisle i nepišu; pak još psuju one koji hèrvatski misle i pišu. Sèrbi ne bi nam popustili ni jedne zerice, a jeli pravo da mi za njima torbu nosimo? Pravo oni vele: »Ako smo mi braća, nisu kese sestre.⁵⁷

Pisac u Gajevim Narodnim novinama odbacuje takve misli predbacujući kako su »Glasničari« zabrazdili, da je »nužda da mi imamo jedan književni jezik, ako se u Evropi među izobražene narode ubrojiti želimo« te da treba da se dignemo na »stepen jugoslavjanske narodnosti«.⁵⁸ Više se ne pita tko je Čeh, tko Rus, nego samo tko je Slaven. Po božjoj i carskoj volji, veli se dalje, Hrvati su se sa Srbima pobratili, dok dalmatinski književnici žele da ih razjedine.

Godine nakon 1848. sve do formalnog uvođenja apsolutističkog režima vrlo su značajne u Austrijskoj monarhiji s obzirom na afirmaciju narodnih jezika pojedinih naroda u službenim listovima i zakonnicima. U Austriji su vlasti obećale da će za sve narode Monarhije izdavati službeni list i prijevod državnog zakonika na njihovim jezicima, što je sve bilo ne samo od praktičnog, nego i od velikog kulturnog, jezičnog, pa i nacionalnog značenja.⁵⁹ Dana 4. III 1849. izričito je bio određen i slovenski »Državni zakonik« — da navedem i tu zanimljivu pojedinost — čime je austrijska vlada prvi put tako reći službeno sankcionirala izraz i naziv »slovenski jezik« (slovenische Sprache) sasvim napustivši druge lokalne nazive što ih je prije upotrebljavala (kranjski, koruški i sl.).⁶⁰ U Beču je Božidar Petranović već 1849. preveo »Sveobštij građanski zakonik« za sve němačke naslědne zemlě Austrijske monarhie«, a godine 1850. napisao je djelce »O austrijskom' građanskom' zakoniku i o srbskom' prevodu istoga«, pa pri kraju veli kako mu je najslađa utjeha i nagrada ako je uspio u glavnoj stvari »prevesti zakonik tako, da ga milyj srbskyj rod' od Pešte daž do Černe gore lasno razuměti može«.⁶¹ Svoje je djelo dakle namijenio srpskom narodu na njegovu jeziku, te posebno napominje kako će se uskoro pojaviti i ilirski *Sveobći građanski zakonik za sve njemačke naslědne zemlje Carevine austrianske*, koji se nalazi u rukopisu.

⁵⁷ *Glasnik dalmatinski*, 1849, br. 1.

⁵⁸ *Narodne novine*, 1849, 17. XII.

⁵⁹ Iz *Glasnika dalmatinskoga* 1850, br. 19. doznajemo da će se službeni listovi u Austrijskoj monarhiji tiskati na deset jezika: »Obćeni List zakonah i dilopisah vladanjskih za Cesarovinu Austrijsku... u Beču na deset jezicah izlazi: 1) na češkom, 2) na nimačkom, 3) talianskom, 4) mađarskom, 5) poljskom, 6) rusinskom, 7) slovenskom, 8) sèrbskom, 9) hèrvatskom, 10) na romanskom.«

⁶⁰ Usp. Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895*, Prva knjiga, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1955, 75—76: »V naredbi z dne 4. marca 1849. se je izrecno ustanovil tudi slovenski »Državni Zakonik«, s čimer je vlada prvič tako rekoč uradno sankcionirala izraz »slovenski jezik« (slovenische Sprache) in zavrgla druge lokalne nazive (kranjski, koroški itd.), nastale v dobi dolgotrajne upravne razkosanosti našega naroda. Obenem se je s tem patentom določal za vsako kronovino poseben »Deželni zakonik in oglasnik«, ki je imel sprva nalogo, obsegati v deželnem jeziku in nemškem prevodu deželne zakone in ukaze.«

⁶¹ O austrijskom' građanskom' zakoniku i o srbskom' prevodu istoga... U Beču, 1850, 35.

Dakle i Petranović pomišlja na posebni prijevod istoga zakonika na »ilirskom« jeziku, ali Kuzmanić bi htio da on bude preveden upravo hrvatskim štokavsko-ikavskim govorom. No u tome je naišao na nerazumijevanje Gajeva kruga koji jezik nastoje oblikovati šire, za sve južne Slavene, pa odbacuju i ikavicu kao i težnju da se stvori hrvatski književni jezik na osnovi pučke ikavske književnosti, kako su to zamišljali Kuzmanić, Šime Starčević i neki drugi Dalmatinci. Gaju je, naprotiv, kao i Babukiću i Mažuraniću i dalje lebdjela misao o zajedničkom ilirskom, dakle južnoslavenskom jeziku za sve južne Slavene, pa im je bio neprihvatljiv i Karadžićev prijedlog, što su ga potpisali u Beču i neki istaknuti ilirski književnici, ali ne i Ljudevit Gaj i ilirski gramatičari Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić, a isto je tako bio neprihvatljiv i Kuzmanićev i Starčevićev prijedlog o ikavskoj osnovi književnog jezika.⁶² Kuzmaniću je bliži Karadžićev jezik nego Gajev i ilirski, ali zapravo traži poseban tip hrvatskog jezika na najproširenijem hrvatskom ikavskom štokavskom govoru.

Kako ilirci nisu htjeli prihvatiti koncepcije ikavskoga književnog jezika, u Dalmaciji neki smatraju da je potrebno da on ostane barem u toj pokrajini. U Zadru počinje izlaziti 1849. upravno-službeni list koji je sadržavao zakone i naredbe izdane od dalmatinske vlade, a bio je tiskan trojezično: talijanskim, njemačkim i hrvatskim jezikom, ikavski, pod naslovom »*List zakonah i dilopisah vlade za Kraljevinu Dalmaciju*«. Kao što se veli u uvodu lista: »Ove će naredbe proglašavati kroz rečeni list u dva jezika naše države, talianskom i hèrvatskom, kao i nimačkom«.

U Zagrebu su ilirci dalje razvijali književni jezik u smislu svojih ilirskih koncepcija, pa su u Dalmaciji suradnici Glasnika dalmatinskog zabrinuti koji će tip književnog jezika prevladati: onaj kojim se tiskaju novine i naredbe u Zagrebu, odnosno u sjevernoj Hrvatskoj ili ikavski kako se objavljuju naredbe u »Listu zakonah i Dilopisah vlade za kraljevinu Dalmaciju«.

To se vidi i iz spomenute napomene u Glasniku dalmatinskom⁶³ u kojoj se veli: »Rečena naredba (kao i ostale koje su do sad izašle) po sudu njezinih prinositeljah, prinešena je na čistom hèrvatskom jeziku, i govori se da će na tom jeziku biti prinešen i zakonik, i druge zakonske knjige, koje će i za Dalmatince služiti. Ali budući da ima u nas ljudij našoj književnosti višti, koji vele da ovo nije hèrvatski jezik, nego da je *Zagrebačko-Novinarski*, zato je sad potriiba velika da naše občine, ako s' onim jezikom zadovoljne nisu, svoj glas dignu, jer inače sva je prilika, da će se malo po malo oni novoskovani jezik i u Dalmaciu uvesti i po njoj razdomoviti«.

Traži se dakle da barem Dalmatinci ustraju u ikavskom narodnom jeziku kada to ne žele prihvatiti u sjevernoj Hrvatskoj Narodne novine Gajeve koje se ne obaziru na sugestiju iz Dalmacije, nego ih čak napadaju.

⁶² Ni potpisnici bečkog dogovora nisu ga se držali, kako se vidi iz jezika hrvatskog dijela Pravno-političke terminologije što ga je za hrvatski dio napisao dr Dimitrije Demeter, a potpisao Ivan Mažuranić godine 1882. naredbom dvorske kancelarije od 29. X, br. 3180 i od 19. XI, br. 4108. naređuje da se u školama »pišućim latinskim slovima« upotrebljava pravopis uglavnom iz 1836. godine: věra, pèrst, bratja, ladja, otacah, sladko i sl.

⁶³ *Glasnik dalmatinski*, 1850, br. 20.

»List zakonah i dilopisah vlade za Kraljevinu Dalmaciju« izlazio je do godine 1852, kada ga zamjenjuje »Pokrajinski list uredovnih spisah za Dalmaciju«. I on je najprije pisan ikavski, ali od 1853, od »Komada III« postupno se uvodi jekavski govor (odnosno iekavski) iako se pojedine naredbe objavljuju i ikavski, pogotovu ako su donesene prije 1853. Od godine 1854. list prelazi uglavnom na iekavski govor (jekavski) uz određene ikavizme, dok su 1856. svi tekstovi lista pisani iekavski (jekavski).⁶⁴ Ikavica dakle uzmiče u Dalmaciji u službenom glasilu, iako ona ostaje, na primjer, u Glasniku dalmatinskom dok joj je urednikom bio Kuzmanić.

Da bismo tu promjenu i u dalmatinskom službenom listu mogli shvatiti, treba napomenuti da je godine 1853. tiskan u Dvorskoj štampariji u Beču »Obći austrianski građanski zakonik« na hrvatskom jeziku, jekavski i latinicom kako je to najavio Božidar Petranović već 1850.⁶⁵

U srpnju godine 1849. sazvana je bila, naime, posebna komisija kojoj je bila zadaća »da nastavi shodan pravoslavni i državnički nazovnik u svim slavenskim narječjima običnim u austrijskoj carevini«. ⁶⁶ Ta je komisija završila svoj posao i konačno 1853. izdala omašno djelo »Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-croatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe«. Iste je dakle godine kada je izdana ta pravno-politička terminologija objavljen i hrvatski prijevod »Obćeg austrianskog građanskog zakonika«. Oba su djela pisana iekavskim (jekavskim) govorom te »Zagrebačko-novinarski jezik« — o čemu je govorio Glasnik dalmatinski — i jekavski govor nije ostao bez utjecaja ni u Dalmaciji.

Sam Ljudevit Gaj sada nema pri tome jačeg i direktnog utjecaja. Pri izradi pravno-političkog terminološkog rječnika sudjelovali su najprije Ivan Mažuranić, a kasnije je čitav posao preuzeo i dovršio ga Dimitrije Demeter, dok se ne zna tko je preveo spomenuti Građanski zakonik godine 1853.⁶⁷

6. — Iako je Ante Kuzmanić (kao i Šime Starčević) zadovoljan što je tridesetih godina nastalo preporodno gibanje u sjevernoj Hrvatskoj te u pismima nekim svojim znancima u Zagreb iznosi misao kako je ipak glavna stvar međusobna sloga, ipak je nezadovoljan što se u Zagrebu i sjevernoj Hrvatskoj donose važne i dalekosežne odluke a da se u svemu tome ne savjetuju i s Dalmatincima. Približavanje pojedinih hrvatskih pokrajina — ističe Kuzmanić — treba da bude postupno kako bi se moglo sačuvati sve ono što je u pojedinoj pokrajini vrijedno i specifično. Kako upravo Dalmacija ima bogatu književnost, svoje Kačići i Grubišići, svoj list Kraljski Dalmatin koji je izlazio prije Novina i Danice u Zagrebu te su Dalmaciju pozdravljali kao učiteljicu, ne treba forsirati da se stanovnici drugih hrvatskih pokrajina odjednom transformiraju upra-

⁶⁴ Usp. Z. Vince, Pitanja hrvatskog jezika pedesetih godina 19. stoljeća u Dalmaciji, *Forum*, 1971, 10—11, 764—784.

⁶⁵ Petranović je 1850. ustvrdio da je on »od' naročite komissie već' odobren' da se pečata« (O austrijskom' građanskom' zakoniku, 1850).

⁶⁶ Predgovor djelu »Juridisch-politische Terminologie...« 1853.

⁶⁷ Kurelac je 1860. u svojoj knjizi *Recimo koju*, Karlovac 1860, pisao na str. 35: »Nije- li sramota, da uz toliko jedinstvo jezika u nas dvě su 'terminologije juridičke' i dva 'lista zakonov?'....« — Poznato mi je da je još F. M. Appendini preveo Opći građanski zakonik tridesetih godina 19. st., ali ga je odbila jezična cenzura.

vo u takve Hrvate kako su to sebi zamislili sjeverni, prekovelebitski Hrvati. Kuzmanić smatra da je pretenciozan zahtjev historijskog prava kojom je civilna Hrvatska htjela odjednom Dalmaciju pretvoriti u Hrvatsku po njezinu vlastitu gledanju te je bio veliki apsurd nagli prijelaz od »briljantne latinske civilizacije« na literaturu sjeverne Hrvatske koja se nalazi tek u povojima i koja predstavlja rustičnu civilizaciju.⁶⁸

U Kuzmanićevim riječima iz članka u listu *La voce dalmatica* godine 1862⁶⁹ osjeća se i animozitet prema Gaju, što rezultira i iz načelnih razlika u gleda-

⁶⁸ *La voce dalmatica*, 1862, br. 49.

⁶⁹ *La Voce Dalmatica*, br. 49, Zara 1 Novembre 1862. (Letteratura slava) [...] Ora devo voltar pagina, e non lasciarmi placare da desiderio così pio; chè io voglio continuare nella mia severità, onde meglio risalti la giustizia delle mie passate asserzioni.

I meriti croati che con tanto fracasso in mezzo a noi si sparpagliarono, e che furono approvati con barbare declamazioni contro al gran rifiuto; hanno per base la politica concupiscenza; e qui mi cade a proposito di provarne l'assurdo.

Ludovico Gaj, principale promotore del movimento croato, non ebbe nè il talento, nè la virtù, nè l'occasione da grande impresa, chè per provocare grandi riscosse, si esige merito eminente. E nei fasti delle altre nazioni, si trovano molti esempi di cotali meschine riuscite, che arrecarono più male che bene e prolungarono gli affanni. Di fronte ad una potenza colossale, a tante formidabili legioni a lei da secoli devote, alla feudalistica rozzezza del suo popolo, alla vicinanza di popolo affine immerso in pregiudizii; costui doveva modestamente fare la sua comparsa, e dai ferrei secoli strappare poco per volta, e colla massima cautela qualche diritto. Ed egli erasi in circostanze assai migliori delle mie, chè mi trovavo soggetto a censura irremovibile, la quale mi costringeva ad esternare solo la millesima parte delle mie aspirazioni.

Fu educato in iscuola tedesca, si imbevè di idee liberali straniere, viaggiò, raccolse memorie patrie, portò da Praga l'ortografia cornuta, fondò giornali, si immaginò una grande unione di popoli dal Danubio alla Bojana, dall'Adriatico al mar Nero; e sapendo che unione essere non può senza nome nazionale universale, scartabellò le antiche biblioteche e vi trovò il dimenticato Illirio. Dunque Illirio tutta quella regione, e Illiri e Dalmati, e Serbi, e non Serbi ecc. A priori il progetto meritava encomio; a posteriori biasimo.

Egli sortì colla sua Danica Ilirska, che fece di se brutta comparsa; scritta in dialetto della Croazia civile mentre in Dalmazia, Serbia e Slavonia si scriveva diversamente; così egli uscì con lancia spezzata, e se si fosse limitato dapprincipio alla sua terra, dall'influenza che allor lo sosteneva avrebbe potuto poco per volta attirare a se Slavonia, la limitrofa Carniola, e Slovenia, e anche Dalmazia, non ripugnante al nome Illiro, nè a quella sua lingua, in cui scrissero da noi nomini celebri, come Fra Bernardino da Spalato, Marulo, Cavagnini, ed altri; i quali andarono fuor di moda per il subentrato silenzio, rotto da autori che come Kacich scrissero in altro dialetto, il quale, come precedentemente accennai, è inferiore in merito originale a quell'altro; anzi Gaj coll'aver quello soppresso, apportò ferito grave all'andipendenza nazionale della sua Hervatska.

L'oculato sospettoso Serbo, scosso dalla novità croata, non simulò la sua robusta invidia; e pensando che qui gatta ci cova, si dimenò, assaltò, gridò: che vuol quel decrepito Illirio? Serbia, e non più; nostro Dositeo e basta! E da quella dimostrazione in poi fissò gli occhi sulla sua metropoli Belgrado, e sulla sua Carlovitz, e fino al di d'oggi dimostrò il suo carattere forte nazionale, che sarebbe giustissimo, se non fosse entrato in casa d'altri col suo ritornello Serbi svi i sverda. Saffarik, non Serbo, gli aveva insegnata la sua antica culla tra il mare di Azof e il Volga, ricordata da Plinio col nome di Serba o Serpa; la qual scoperta vien fatta piccina dalla bila Zora di Livio, che i Serbi per togliersi d'impaccio nomaron Bela, come si ingegnano di nomar Beograd, quello che è infatti Bilgrad, o per regola di com-

njima na jezik i narodnost i iz osobnih razloga prestiža. Kuzmanić je imao aspiracija da bude drugi, možda i veći, Gaj u Dalmaciji koji bi se sa sjevnim Hrvatima dogovarao o mnogim pitanjima prije nego bi se te dvije hrvatske pokrajine združile.

U spomenutom članku, što bih ga zbog zanimljivosti iznio u većim izvaticima, ima dosta negativi rječii prema Ljudevitu Gaju. Iako je u to doba

posizione Biograd. E se noi lasciassimo ad essi la briglia sciolta, di Split — Spalato — dovremmo fare per regola eufonica Spljet, o almeno Spjlet, come vogliono Croati e croatanti, e così si dica di una moltitudine di altre voci; perciocchè è loro intenzione, vedendo la piccolezza del loro territorio, tutto serbizzare; e ciò noi dobbiamo tutto rintuzzare, e l'intelligenza Dalmata, se lascerà fare, riceverà leggi come il Dottor Bartolo, che afferma tutto sapere e non sa niente; che se i Croati son divenuti matti, non siam noi, che viviamo nella Toscana della Slavia meridionale, e dobbiamo dare un calcio alle oltramontane imposizioni e a tutta possa proteggere la Dalmata Hervatska, confermata dal Porfirogenito, dalle da me citate memorie, e dal nome dominante di nostra lingua, contrastatoci dalla boria serba. E siccome per chiarir meglio la cosa dovrei scrivere un trattato che qui non stà; così mi trovo costretto di limitarne la conoscenza su questi miei cenni, che meritano di esser presi in considerazione e protetti: perciocchè non mi soddisfanno le difese croate, che restan come cosa morta sui giornali, coperta dal Triregno, che per se stesso è un titolo vago, in confronto del collettivo Serbia: a cui si ricorse permisera necessità, volendo Slavonia esser Slavonia, e Sirmio Sirmio, e Dalmazia Dalmazia, che precisamente ha la sua Hervatska slava, la quale, per rispetto all'inclito nome Dalmazia, si deve chiamare Hervatska in Dalmazia, come si chiama Lombardia in Italia, il che benissimo deve stare senza offendere la nobil casta di origine latina, che ha diritto di conservare alla terra dove sta il nome venerato antico. Questa è questione semplicemente di nome nazionale per la gente dalmato-slava, a cui deve grandemente interessare l'avito titolo, che provocò pur quello di lingua slavo-dalmata.

I Croati dopo che videro la mala riuscita del loro Illiro, e pur agoguando alla grande unione, inventarono i nomi di Jugoslavia, Jugoslavenski, Narodne novine, ecc. da abbracciare tutte quelle terre; si mostrarono or indulgenti, or umili, ai Serbi; vi si avvicinarono coa miglioramenti di lingua, che questi derisero e dispregiarono. Che dunque fare? Fare da Argonauti, andar in cerca del vello d'oro.

Allora Gaj, e Mazuranich (Antonio se non erro) calarono dal Velebich in Dalmazia, di passaggio distribuirono la famosa canzone, di cui feci menzione nel precedente mio scritto; giunti a Zara mi visitarono, mi regalarono alquanti esemplari di quella, e qualche traduzione di drammi; ed io vi corrisposi col Bertoldo Bertoldin e Cacaseno tradotti in islavo, che essi molto aggradirono e che prima non conobbero.

Da quei due udii magnificamente lodar Dalmazia, e tutte le sue opere slave grandi, mezzane, e piccole; terra classica, culla di eroi, ed io dinanzi a loro compariva personaggio rispettabile. Ed erano arti per aver Dalmazia quando non si poteva avere Serbia; e quando si ha Dalmazia, si può avere anche Bossina, e Gaj talvolta non ricordandosi dell'ampia laude data, cedeva alle mie osservazioni, chè non vi vedeva in ogni opera i fiori.

Io che anche allora fui grande amico della beata semplicità, vedeva Gaj caricato, slavo artificiato; ma Mazuranich serio e laconico mi compariva in veste slava. E in quel tempo era a Zara ad latus del conte di Lilienberg Ielacich maggiore; ed essi vennero in contatto con lui, e certamente che poi influirono alla sua esaltazione. Con esso una sola volta parlai, presente Vuk Stefanovich; e mi parve nomo di idee rapide, poco buon parlatore slavo per la tedesca militare educazione; lepidio, di bell'aspetto quando il cappello gli cuopriva la calvizie; e dopo i gran fatti della sua vita, che qui non è luogo da descrivere, comprovò se non altro di aver avuto gran desiderio di far del bene alla nostra nazione.

Que'due rappresentanti croati visitarono Dalmazia, videro Ragusa, oggetto principale del lor viaggio, culla dei maestri di lingua; raccolsero Gondola, Giorgi ed

Gajeva zvijezda već prilično zašla, Kuzmanić godine 1862, na početku izlaženja lista na narodnom jeziku u Dalmaciji i na početku ustavnog doba, analizira Gajev početni rad tridesetih godina ocjenjujući ga dosta negativno.

Takmac Gajev u Dalmaciji ne priznaje mu talenta, iako je, prema Kuzmaniću, Gaj bio u povoljnijim okolnostima nego što su bili oni u Dalmaciji, gdje je Kuzmanić bio podvrgnut neumoljivoj cenzuri koja da ga je sprečavala te je mogao izraziti tek tisući dio onoga što je želio reći.

Kuzmanić smatra da je loše što je Gaj bio odgojen u njemačkoj školi, što se opio stranim, liberalnim idejama te opisuje kako je Gaj zamislio veliku narodnu zajednicu od Dunava do Bojane, od Jadranskog do Crnoga mora te, znajući da takva velika zajednica ne može biti bez općeg narodnog imena, prelistao je stare knjige po bibliotekama i pronašao zabranjeno ime ilirsko, čime je *a priori* zaslužio pohvalu, *a posteriori* pokudu.

Prigovara Gaju da mu se »Danica« šepirila mjesto da se u početku ograničio na užu, civilnu Hrvatsku, pa je tek malo po malo mogao k sebi privlačiti Slavoniju, Korušku, a isto tako i Dalmaciju koja se nije bunila zbog ilirskog imena.

Hrvatima u sjevernoj Hrvatskoj zamjerava što su neoprezni i ludi, ali to nisu oni u Dalmaciji, u toj Toskani slavenskoga Juga; stoga oni u Dalmaciji treba da dadu udarac prekovalebitskim nasrtajima te da promiču dalmatinsku Hrvatsku. Hrvati su u civilnoj Hrvatskoj napustili ilirsko ime i sad preuzeli jugoslavensko, nazvali novine »Narodnim novinama«, pokazavši se time popustljivim prema Srbima i približivši im se s nekim ispravcima u jeziku, što su oni ismijali i prezreli.

Kuzmanić je, veli, Gaja upoznao kada je on zajedno s Antunom Mažuranićem, došao u Dalmaciju,⁷⁰ pa i u Zadar, gdje su ga posjetili i poklonili mu nekoliko primjeraka neke tiskane pjesme, a i on je njima dao neke svoje stvari

altri; li abbracciarono con amplesso fraterno, e li battezzarono con Gundulich, Giorgjich; insegnando così ai Ragusei, che quello che credevano di origine fiorentina, era di origine morlacca. E dopo questa lezione araldica, quelli ritornarono in patria; Mazuranich un pò più tardi.

D'allora in poi tutto viscere per i Ragusei; non più e, ma ie, nje, e djeje; e i Serbi risero. Che dunque fare in tanta condrađanza? Era da voltare il retro a costoro, contentarsi del ducato custodito da tante legioni, tarpar le ali ai genii Ragusei, mirar Carniola e Slovenia, e aspettar buone nuove di Dalmazia; e questa gran misura sarebbe stata assai più salutare a Hervatska, che così come è, è più Serpska che altro; e non si sarebbe ricorso ai locativi plurali e ad altre fandonie per far comparire la composizione serbsko-hèrvatski, dai Serbi dispregiata. Che si direbbe in Italia della lingua, che portasse per titolo p.e. toscano-veneziana? L'inclita Giunta del regno bene fece di appellar la nostra slavo-dalmata, che in futuro si dovrà praticamente comprovare.

I Serbi in tutti i loro detti e fatti dimonstrarono la loro boriosa rivalità, e in carta ampliarono la loro tenuta, e si fecero conoscere all'Europa ignara delle nostre cose quali principali se non unici abitatori di queste regioni; e la nostra inerzia lasciò fare; comparimmo miserabili nell'abbondanza; quindi le serpske pisme, che migliori appaiono quando descrivono la gloria dei dalmati eroi, tradotte in italiano e tedesco, mentre noi in Dalmazia ne abbiamo assai più sparse per i poveri abituri e più venuste, da far scomparir quelle, piene zeppe di corruzioni di lingua e di vocaboli della mezza luna e di monotonia. E all'intelligenza dalmata dico intelligenti pouca! Spalato, li 26 ottobre 1862. prof. A. Kuzmanich.

⁷⁰ To je bilo godine 1841.

prevedene na hrvatski. Od Gaja i Mažuranića čuo je tom prilikom kako oduševljeno hvale Dalmaciju, njezina stara književna djela, te je i on sam, Kuzmanić, postao u njihovim očima znamenita ličnost. Gaj se više puta slagao s njegovim napomenama, katkada i pretjeravši u hvali pojedinih starih književnih djela. Gaj mu se tada učinio suviše izvještačen, dok mu se više svidio Antun Mažuranić svojom ozbiljnošću i jezgrovitošću.

U Zadru je upoznao i »starijega Jelačića«, tj. Josipa Jelačića, kasnijega bana (koji je tada bio adlatus grofa Lillienberga) te je s Jelačićem razgovarao u prisutnosti Vuka Karadžića, kada je ovaj posjetio Zadar. Jelačić mu se učinio čovjekom brzih misli, s lošim hrvatskim jezikom zbog vojničkog njemačkog odgoja, ali dosjetljiv i lijepa izgleda. Nakon velikih djela u svome životu Jelačić je pokazao, ako ne drugo, barem to da je imao veliku želju da učini dobro svome narodu.

U svojim uspomenu Kuzmanić ne može prešutjeti kako su Gaj i Mažuranić posjetili Dubrovnik, glavni cilj svoga tadašnjega putovanja godine 1841, pohvalili Gundulića, Đorđića i druge dubrovačke pisce, pri čemu ne bez ironije domeće: »Onda im je srce zaigralo za Dubrovnikom te kasnije nisu više pisali ě, nego ie.« Kuzmanić im zapravo zamjera što nisu ipak prihvatili ikavski govor.

Kuzmanić je opširnije pisao naročito u Glasniku dalmatinskom godine 1864. ne odobravajući Gajeve jezične postavke i praksu njegovih nasljednika. Ne treba nepromišljeno, veli Kuzmanić, stvarati zajednički jezik i time utapljati svoju narodnost nekim jugoslavenstvom, srbohrvatstvom i sl. Najprije treba »učvrstiti našu Hèrvatsku da joj se stalno humke poznaju; a ne slipački slivati se u jednu gèrdbu nepoznatu; u onu nakazu *Ilirsko-slovinsko-sèrbsko-jugoslavensku*. Ime je svakomu narodu temelj, a u nas još se ne zna šta je to; već puštamo da nam drugi od nas okatiji kabanicu podparavaju. Mi smo hèrvatsko pleme; ništa drugo; mi moramo imati i gojiti naš hèrvatski jezik, a ničiji drugi; mi imamo se dogovarati i dogovoriti; a ne onako zalutavati, kao što zalutavaju Hèrvati gornjaci.«⁷¹

Kuzmanić je i protiv ilirskog i protiv jugoslavenskog i protiv srpskohrvatskog imena za jezik ili za narod, a središte hrvatskog života treba da bude Dalmacija: »Ja na to idem da se u Dalmaciji uzdrža, kao što joj se pristoji, starešinstvo nad književnošću hèrvatskom; sèrbstvo i sèrbhèrvatsvo odbijam, jer joj to starešinstvo otimlju; paće oni hèrvatstvo zasèrkuju. Hèrvati gornjaci svoju i našu narodnost na pogibel izložiše... Dèržim da najprije imamo našu kuću učvrstiti, a kad je učvrstimo, onda će sèrbska oholost malaksati; onda će nam Sèrbi prijatelji biti, i mi njima; jer prijateljstvo i poštovanje u narodnim poslovima bivaju samo onda, kad se pandže štede, kad međusobni strah usrid zгона sidi.«⁷²

Ne odobrava toliku širokogrudnost Gajevu i iliraca, nego više ističe upravo svoje hrvatstvo, ne želi da svoju narodnost »utopi« u neku drugu: »Ja sam po tankoj i debeloj kèrvi *Chrobatu Porfirogenitanu*; to na sva usta ispovidam; ma i svi *Jugoslaveni i Domorodci, i Serbi i Sèrbhèrvati, i Dalmatinsko občinstvo, i Sloveni, i Slovinci* na me hajku podigli: reci popu pop, a bobu bob. Da-

⁷¹ *Glasnik dalmatinski*, 1864, br. 28—29.

⁷² *Glasnik dalmatinski*, 1865, br. 27.

lje: ovo je hrvatska ruka, hrvatska starina od Velebita čak do Kleka;... imadosmo svoje kraljeve, banove, knezove hrvatske; ovo je hrvatska stečevina; i ona iz poštovanja k' slavnom imenu »Dalmacija« ima se do vika zvati »*Dalmatinska Hèrvatska*«. ⁷³

Treba ipak posebno istaknuti da se prihvaćanjem ilirskog imena Hrvati nisu htjeli odreći svoga imena hrvatskoga, nego su tek imali namjeru sjediniti se u zajedničkom ilirskom, južnoslavenskom imenu. To je jasno iznio Ljudevit Gaj u Proglasu od 23. XI 1839: ⁷⁴

»Namëra naša nije posebna imena ukinuti, nego ih samo pod skupnim imenom sjediniti, jer su sa svakim posebnim imenom skopčani događaji, koji skupljeni čine dogodovštinu obćenite narodnosti ilirske«.

Istu misao što ju je izrekao Gaj 1839. iznio je i B. Šulek godine 1844, iste godine kada se pojavljuje »Zora Dalmatinska«: »Premda ilirskim domorodcima nije baš toliko stalo, zvali se oni kako mu drago, samo da je jedno i ukupno, pod kojim će se *svi* najlaglje u literaturi *složiti*, nije toga vendar jošte nitko dokazivao, da se Horvatska, Slavonija, Dalmacija, Donja Ugarska itd. ikada Serbinom, a njihovi stanovnici Sàrblji zvali... kao što pravi Sàrbljin nebi nipošto dopustio, da se njegovo slavno *sàrbsko* ime u *horvatsko* oli *slavonsko* stopi; kako bi se i Horvatu i Slavoncu vidilo krivo, da bi svoje *horvatsko* oli *slavonsko* ime s *sàrbskim* zamëniti morao«. ⁷⁵

Ilirci su, naime, bili već od početka svjesni da se iz velikog broja različitih pokrajinskih imena izdvajaju tri kao »rodoslovna« ili »genetička«, pa se tvrdilo da »Serb neće nikad biti *Hervat* ili *Kranjac*, a ova dvojica nisu, nemogu nipošto biti Serblji«. ⁷⁶

Nakon pedesetih godina i u sjevernoj se Hrvatskoj sve više upotrebljava ime hrvatsko mjesto ilirskog. Tako Matica ilirska, kojoj je 1853. bio predsjednikom Ambroz Vranjican, odlučuje na sjednici od 16. prosinca 1853. kao izdavač časopisa »Neven« da urednik treba svuda gdje se govori o *ilirskom* imenu zamijeniti ga imenom *hrvatskim*, ⁷⁷ a to dolazi još više do izražaja nakon godine 1860. Čak je zagrebački »Pozor« indigniran što se Hrvatima prigovara da napuštaju ilirsko ime pristajući uz svoje narodno ime hrvatsko: »Osvadjitanje »Vidov-Dana« i »Srbskog Dnevnika« da su Hrvati kamen jugoslavenske smutnje najbolje pobijaju djela naroda hrvatskoga, od kako se uz druge narode preporodio...«, ističući kako je hrvatski narod tek onda počeo samo na sebe misliti kada je uvidio da njegove žrtve nisu pridonijele općoj slozi, a proizvele rasulo. »Prema »Vidov-Danu« doći će do opće sloge ako se ostavlja Dalmaciji i Slavoniji na volju hoće li se spojiti s Trojednom kraljevinom, a upravo je Dalmacija bila kolievka Hrvata, a Slavonija uvijek dielila radost s Hrvatskom. Takva »mudra« politika »Vidov-dana« savjetuje Hrvatima da se ionako maleni narod hrvatski razapne u stotine dielovah«. ⁷⁸ Ivan Mažuranić, Ivan

⁷³ Ali treba napomenuti da je Kuzmanić god. 1862. kraće vrijeme govorio i o »slavjano-dalmatinskom jeziku«.

⁷⁴ *Danica ilirska*, 1839, br. 47.

⁷⁵ Šta namëravaju Iliri, Beograd, 1844.

⁷⁶ *Danica ilirska*, 1839, 47.

⁷⁷ B. Drechsler, Ante Starčević, *Kolo*, 1912, 376.

⁷⁸ *Pozor*, 1863, br. 51.

Kukuljević i Bogoslav Šulek, nekad najveći zatočnici ilirstva, postaju sada odlučni branitelji Hrvatsva.

Kuzmanić je time djelomično zadovoljan, ali ipak ostaje pri svojim jezičnim pogledima. Treba napomenuti da ne nailazi na odobravanje ni u Dalmaciji šezdesetih godina. »Narodnjaci« se okupljaju oko svoga lista »Il Nazionale« s prilogom »Narodni list« ali ga ne ispunjavaju ikavski pisanim člancima, kako je to htio Kuzmanić, nego iekavski (jekavski), a u narodno-političkom životu »Slovinci« su bliski težnjama sjevernih Hrvata s kojima bi se htjeli udružiti u jedinstvenom jeziku. Kako je to bila u sjevernoj Hrvatskoj štokavska jekavština, prihvaćaju je i suradnici dalmatinskoga lista iako su pretežno bili ikavci.

Taj se »ilirski«, zapravo hrvatski jezik razvijao za potrebe hrvatskoga kulturnog života i hrvatske književnosti. On se višestruko već razgranao za sve svoje veće i šire potrebe, postajući polivalentan, razvijajući svoj leksik i sve elastičniju rečenicu. Ivan Mažuranić ispjevao je svoju »Smrt Smail-age Čengijića«, ugledajući se u izrazu u bogatu dubrovačku baštinu, književnost je sve bogatija, književni jezik i književni izraz ima sve šire zahtjeve. Kuzmanić i dalje, međutim, ostaje pri svojim starim zahtjevima prosvjeđivanja hrvatskog, posebno dalmatinskog seljaka tražeći da se piše onako kako je pisao biskup Miošić, dobar poznavalac svoga makarskog štokavskog govora, ali koji je pisao tridesetih godina 19. stoljeća, otkada se književni jezik znatno razvio u svakom pogledu. Kuzmanić je ostao pri svojim koncepcijama i onda kada je jezični izraz postao instrument već širih i složenijih zadaća, ne osjećajući u dovoljnoj mjeri njegove sve složenije funkcije.

Kuzmanićevi sunarodnjaci ne prihvaćaju Kuzmanićeva upozorenja da ostanu pri ikavici, nego se priklanjaju jekavskom književnom jeziku, kako se razvijao u sjevernoj Hrvatskoj, što je Kuzmanića ozlojedilo, ali ga nije potaklo da napusti svoje jezične poglede. To je već razdoblje kada u Hrvatskoj nisu više aktivni ni Gaj ni ilirski gramatičari Vjekoslav Babukić ni Antun Mažuranić, nego više Adolfo Veber-Tkalčević i zaslužni leksikograf Zagrebačke filološke škole - Bogoslav Šulek.

IV

7. — U 19. stoljeću postojalo je dakle nekoliko tendencija u oblikovanju književnog jezika za Južne Slavene: Karadžić je htio stvoriti srpski jezik za Srbe »oba zakona«, tj. za Srbe i Hrvate, smatrajući da je štokavština srpska i da je ona najpogodnija da se na njoj oblikuje zajednički književni jezik Srba i Hrvata. Ilircima je lebdjela misao o zajedničkom južnoslavenskom, ilirskom jeziku, sa štokavskom osnovom, ali i s elementima iz čakavskog i kajkavskog jezika, s arhaičnijim elementima u jeziku, čime bi se približili i drugim južnoslavenskim jezicima. Kurelac je snatrio o takvu idealnom jeziku koji bi se približio ne samo Južnim Slavenima nego slavenskim jezicima uopće. Zadarski jezično-kulturni krug s Antom Kuzmanićem, Šimom Starčevićem i drugima imao je u vidu oblikovanje hrvatskoga književnog jezika kojemu bi osnovica bila ikavski narodni govor koji je najprošireniji hrvatski govor i koji je rasprostranjen i u Dalmaciji, ali i u Slavoniji, dijelovima Bosne i drugim krajevima, nastavljajući na hrvatske pisce ikavce Kačića, Relkovića, Katančića i druge.

Takvi različiti pogledi na književni jezik odražavaju i raspone u nacionalnim koncepcijama i zadacima pojedinih naroda u obnovljenom narodnom životu u 19. stoljeću.

Dok je Gaj smatrao da je najbolje da se svi Južni Slaveni ujedine u zajedničkom jeziku, pa su tu njegovu ideju prihvatili i drugi ilirci, a vidljiva je i u poilirsko doba, ona nije u načelu sasvim odbačena ni u Kuzmanića u samim počecima njegova rada.⁷⁹ Kasnije je kao Dalmatinac — Hrvat i ikavac stao na stanovište da je na najboljem putu ako slijedi ikavsku tradiciju koju je najbolje poznao, uvjeren — kasnije sve više — da od te realnosti ne može biti ništa bolje i osuđujući ideje o jezičnim artificijelnostima i težnji da se jezik namjerno oblikuje za neke šire ilirske, južnoslavenske ciljeve, pogotovu i stoga što je jasno vidio da ni Srbi neće takav tip jezika prihvatiti, pa ni Slovenci ni Bugari. Razvoj događaja i prilike koje su nastale nakon godine 1848. u tome su ga mišljenju još i utvrdile, pa je uz njih ostao i šezdesetih godina kada se u Dalmaciji govori o slovinstvu.

Zadarski jezično-kulturni krug s Kuzmanićem polazio je od stanovišta da svaki narod, pa i svaki južnoslavenski narod izgrađuje svoj vlastiti književni jezik ili svoj vlastiti tip književnog jezika na osnovici najprostranijega govora i radi afirmacije vlastite narodnosti. Tako su radili i Slovenci i Bugari, polazeći pri tome od onih osobina koje su najkarakterističnije za pojedini narod i za pojedini jezik, po čemu se dakle međusobno razlikuju.⁸⁰

Kako je ikavski govor tipičan hrvatski govor, prošireniji od jekavskog, smatrao je Kuzmanić da upravo ikavski govor treba da bude u osnovi hrvatskoga književnog jezika, da ga ne treba napuštati za volju koga drugoga.

Stav Kuzmanićev prema ilirizmu i jednom ilirskom jeziku za sve Južne Slavene mogli bismo usporediti s gledištima Srba i Slovenaca. Kao što su oni odbijali u krajnjoj liniji i ideološki i jezično ilirske ideje, tako je to činio i Kuzmanić. U Dalmaciji je uz ilirizam bio, na primjer, Srbin Božidar Petranović, dok mu se Kuzmanić protivio. »Petranović je uz ilirce zbog njihove široke jugoslavenske orijentacije, a Kuzmanić se bori protiv iliraca, s jedne strane upravo s pozicija hrvatstva postavljajući Dalmaciju u centar buduće hrvatske nacije, dalmatinski narodni jezik s ikavicom i ikavsku književnu tradiciju kao osnovicu buduće hrvatske kulture i, s druge strane, s pozicija drugačije koncipiranog jugoslovenstva u kojemu se mogu nazreti i stanovite crte federalizma, smatrajući da je upravo to na početku potrebno istaknuti i odrediti. Na taj način Kuzmanićev kroatizam, uza sve svoje megalomanske ambicije i pretjeravanja, u stavu prema ilirskom jugoslovenstvu približava se stanovištima slovenskog i srpskog nacionalnog kruga koji su također odbacivali ilirske koncepcije, a što nikako nije značilo i negaciju jugoslovenstva.«⁸¹

Kao što je već istaknuto, Kuzmanić želi da središnja uloga kulturnog života bude u Dalmaciji, on traži »Hrvatsku u Dalmaciji«. Središte i političkog i kulturnog života bilo je, međutim, pomaknuto s hrvatskoga Juga na hrvatski

⁷⁹ To se vidi iz niza članaka u listu *La voce dalmatica*, 1862.

⁸⁰ U Kuzmanićevim pogledima možemo naći i lutanja, određenog dalmatinizma, pa i sklonosti određenoj vrsti autonomaštva.

⁸¹ V. Valčić-M. Škrbić, Geneza Ljubićeva »Ogledala« u svjetlu razvitka nacionalnog pokreta u Dalmacija, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1963, sv. 2, 173.

Sjever i dominantnu ulogu imao je ipak Zagreb, hrvatski Sabor kao središte državnosti. Kuzmanić je apelirao, uvjeravao, dokazivao, na kraju već i očajavao.⁸² A ipak hrvatski narod ni u Dalmaciji ni drugdje nije prihvatio Kuzmanićeve prijedloge, oni nisu naišli na pravi odjek, pa je Kuzmanić ostao usamljen. Ikavski govor nije postao osnovicom hrvatskoga književnog jezika, nego ijekavski kako su ga Gaj i ilirci odabrali i preporučivali. Sasvim je prevladala i Gajeva reformirana grafija, što su je preuzeli i Slovenci, grafija protiv koje je oštro ustajao i Kuzmanić sve do godine 1849.

Treba na kraju istaknuti da je Gajeva »generacija pridavala osobito značenje činjenici da je stoljetni odvojeni razvoj hrvatskih zemalja urodio vrlo jakim pokrajinskim partikularizmom, koji do tada još nije bio voljan da hrvatskom imenu prizna prvenstvo nacionalnog imena. Ono se, štoviše, tada u pravilu poistovećivalo s pokrajinskim imenom kajkavskih Hrvata, a već se davno prije njihov jezik, kao *lingua croata*, razlikovao od *linguae ullyricae*, kako se običavala nazivati štokavština. Uvođenje ilirskog imena u Gajeve novine imalo je prvenstveno upravo takav smisao, ali je njime trebalo prevladati i pokrajinsku osjetljivost.«⁸³

Nakon pedesetih godina sve se više upotrebljava narodno hrvatsko ime, pa se tim imenom nazivaju i gramatike i rječnici što ih objavljuju Antun Mažuranić, Šulek i Veber-Tkalčević, ali Matica je zadržala uz svoje ime atribut *ilirski* sve do 1874, dvije godine nakon Gajeve smrti, kada ga je tek zamijenila imenom hrvatskim. To je sugestivno protumačio Tadija Smičiklas u Viencu: »Priznajemo imenu *ilirskomu*, da je prije trideset godina bilo kao narodno, još i više, jer je potrgana uda naroda sklapalo u jedno živo tijelo; priznajemo, da je s imenom ilirskim poraslo najljepše i najzanosnije doba hrvatske povijesti. Ali sav je narod to ime pokopao, pak mu ni mi ne mogosmo sada istom novi hram graditi. Ime je *hrvatsko* jače, ono zove Hrvate pod narodnu zastavu, ono promiče svu svijest narodu, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim.«⁸⁴

Pokrajinski partikularizam i težnja za prvenstvom vidljiva je u određeno doba i u Kuzmanićevim pogledima. Njegova težnja da Dalmacija bude središtem hrvatskih zemalja katkada poprima značajke koje nisu daleko od autonomaštva, kada ne uspijeva u svojim težnjama.

Šteta je što između Gaja i Kuzmanića nije bilo bližih dodira i želje za konstruktivnijom i jačom suradnjom, jer je Kuzmanić bio dobar poznavalac narodnog jezika i jer je i jednomu i drugomu lebdjelo pred očima dobro naroda, pa i jedan i drugi imaju zasluga za hrvatski preporod. Da je među njima i njihovim pristašama bilo više popustljivosti i elastičnosti, možda bi i rezultati već na jezičnom polju bili provedeni dosljednije, brže i pozitivnije.

I Gaj i Kuzmanić radili su na obnovi hrvatskog kulturnog života, pa su obojica preporoditelji, Gaj sa širim rasponom djelovanja, sa dalekim vizijama i perspektivama, Kuzmanić na užem dalmatinskom području, naročito četrdesetih godina 19. stoljeća, u doba opće nacionalne apatije u Dalmaciji.

⁸² »A meni ditužiše tolike mērske protivštine; tek jedan mi razgovor: ja se na krilima uhvanja u bolji život preseljavam«. *Il Dalmata*, 1873, br. 45.

⁸³ J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod, ideje i problemi*, *Kolo* 8—10, 1966, 140.

⁸⁴ T. Smičiklas, *Vienac*, 1874, cit. prema Matica hrvatska 1842—1892, Zagreb 1892, str. 44.

Gaj nakon pedesetih godina pomalo gubi na popularnosti kao vođa ilirskog pokreta, iako osnovne njegove ideje u jeziku i pravopisu provode nastavljači iliraca. Kuzmanić se šezdesetih godina odvaja od narodnjaka ne prihvaćajući njihove ni idejne ni jezične poglede, tako da njegova javna djelatnost sve više slabi, njegovi se apeli ne slušaju i ne prihvaćaju iako je Kuzmanić u njih duboko uvjeren.

Ipak je Kuzmanićev rad, gledan u cjelini, naročito u prvo doba njegove djelatnosti i ako apstrahiramo neke njegove pretjeranosti, bio pionirski i koristan.⁸⁵ On je bio čovjek koji se »žestoko opirao prodoru italijanskog jezika i svega ostalog što je dolazilo sa strane u dalmatinska sela i gradove; bolelo ga je odnarodnjavanje mladih školovanih Dalmatinaca: želeo je da se cela Dalmacija prene iz sna i da se probudi«,⁸⁶ iako u njegovu radu ima neprihvatljivih poteza.

Zbog tih razloga nije neobično što je i Kuzmanić dobio zasluženno mjesto u knjizi što je izašla 1885, u povodu pedesete obljetnice ilirskog pokreta: uz Gaja i Draškovića kao središnjih ličnosti pokreta nalazi se, uz ostale zaslužne ljude, »muževе ilirske dobe«, fotografija i životopis Ante Kuzmanića s opisom njegova djelovanja.

Zadaća je posebne studije da se potanko prouči i Kuzmanićeva ličnost, »jednog od najoriginalnijih originala na originalnom tlu Dalmacije«,⁸⁷ pa i u povezanosti s djelovanjem Ljudevita Gaja. U povodu 100. obljetnice smrti Gajeve ukazao sam na osnovnu problematiku odnosa Ante Kuzmanića prema Lj. Gaju, naročito s obzirom na grafijsko-jezičnu problematiku s težnjom da dadem svoj doprinos cjelovitijem osvjetljenju lika Ljudevita Gaja i njegova takmaca u Dalmaciji.

⁸⁵ U *Ilirskoj čitanici* što su je sastavili Antun Mažuranić, Adolfo Veber-Tkalčević i Matija Mesić nalazi se izbor iz objavljenih radova i Ante Kuzmanića s njegovim životopisom.

Kada je 1879. umro, *Narodni list* veli odrešito za čovjeka koji u početku nije htio surađivati u tom listu: »Kuzmanić je jedan od najstarijih muževah, koji u ovom vieku čutiše i izjaviše perom i riečju u Dalmaciji, živu svoju ljubav za hrvatski narod i njegov jezik. U ono tamno doba, kada je hrvatsko slovo bilo prezirano il sasvim zanemareno u našoj pokrajini, Kuzmanić između prvih, a valjda baš prvi, stane mu dizati ugled, i osvajati mu pristojno mjesto u javnom životu... Čovjek osebuje čudi, al plemenita srca...; ali mu zato nitko nemože zaniekati neograničene ljubavi prema hrvatskom narodu. Hrvat dušom i srcem, imenom Hrvata on se je ponosio i teško je žalio kad bi naš narod, ma bilo s kojeg obzira, zatajivao to svoje dično ime, s ove ili one strane Velebita, u prastarj domovini svojoj.«

Iste godine 1879. list *Pravo* priznaje mu inicijativu u javnom radu. Da Kuzmanić i nije doživio izlaženje zagrebačkih *Novina* i *Danice*, kaže se u tome listu, on bi i bez toga počeo s pisanjem na narodnom jeziku, jer »mi koji ga poznamo od g. 1843. možemo čisto tvrdit da njega Posavski Hrvati ne učiniše narodnim spisateljem, dapače cienimo, da nije bilo amo njihova upliva, da bi on bio još koju zamašnu knjigu napisao osim one 'o primaljstvu'... Da nije bilo Kuzmanića, možda ne bismo bili u stanju jur g. 1873. pokrenut ovo naše *Pravo*... jer ne samo što on *Zorom* potaknu Dalmatince na učenje našeg jezika, nego ih čisto uputjivaše i učaše pisanju svojstvenom, pisanju koje ne bi davalo ni talijanštinom ni njemštinom...«

⁸⁶ Čolak, Prilog biografiji, 147.

⁸⁷ Tako ga je nazvala Ida Düringsfeld u svome djelu *Aus Dalmatien. Mit Anmerkungen von Otto Freiherr von Reinsberg-Düringsfeld, Erster Band, Carl Bellmann's Verlag, 1857.*

Zusammenfassung

DAS VERHÄLTNIS ANTE KUZMANIĆS ZU LJUDEVIT GAJ (MIT BESONDERER RÜCKSICHT AUF DIE PROBLEMATIK DER SCHREIBUNG UND DER SPRACHE)

In der bisherigen Literatur über den Illyrismus und dessen sprachliche Konzeptionen war vorwiegend über Vuk Karadžić und seiner Haltung in diesen Fragen die Rede, bzw. von Fran Kurelac' gegnerischer Einstellung und seiner philologischen Schule von Rijeka. Der Verfasser analysiert in seiner Arbeit die weniger bekannte Haltung Ante Kuzmanićs, eines Vertreters des sprachlich-kulturellen Kreises in Zadar, Ljudevit Gaj und den Illyriern gegenüber, insbesondere in bezug auf die Fragen der Schreibung und der Sprache.

Neben Kuzmanićs Lebenslauf bringt der Verfasser ausführlich Kuzmanićs Standpunkte über die illyrische Schreibung sowie seine bis zum Jahre 1849 dauernde hartnäckige Ablehnung dieser Schreibung, als dann auch er in der »Zora dalmatinska« diese Schreibung übernimmt. Besonders berücksichtigt wird vom Verfasser auch die Frage der ikawischen Mundart, die Kuzmanić entschieden und hartnäckig verteidigt hat, indem er sich der Einführung des Jekawischen in die kroatische Literatur widersetzt hat. Er analysiert auch Kuzmanićs Meinungen über die Sprache im allgemeinen und zeigt, daß dem dalmatinischen Schriftsteller in erster Linie an der Volksliteratur gelegen ist, selbst zu jener Zeit, als man in Zagreb bereits höhere und anspruchsvollere Bedürfnisse in der Sprache und Literatur verspürt.

Kuzmanić war sich mit Gaj nicht nur über die Frage der Schreibung und die Sprachfragen, sondern auch über die nationalen Konzeptionen nicht einig. In Kuzmanićs Aufsätzen spürt man die Animosität gegen Gaj, die aus prinzipiellen Unterschieden in den Anschauungen über die Sprache und die sprachlich-volkhaften Auffassungen, aber auch aus Prestigegründen hervorgehen. Kuzmanić hatte den Ehrgeiz, ein zweiter, vielleicht noch größerer Gaj in Dalmatien zu werden, den führenden Männern in Nordkroatien gleichgestellt, mit denen er über viele Fragen ernstlich verhandeln würde, bevor sich diese zwei kroatischen Provinzen vereinigen würden und Entscheidungen über wichtige Fragen der Schreibung und Sprache sowie über andere Fragen getroffen würden. Das ist ersichtlich auch aus einem größeren, in der Zeitschrift »La voce dalmatica« veröffentlichten Aufsatz Kuzmanićs, den der Verfasser in ausführlicheren Auszügen anführt.

Der Verfasser bringt die gegen Ljudevit Gaj und dessen Anhänger vorgebrachten Einwände Kuzmanićs, sie hätten eine gemeinsame Sprache geschaffen, durch die die kroatische Nationalität verwischt sei, während im Gegenteil die kroatische Individualität und die kroatische Sprache eher verfestigt zu werden brauchten.

Trotz aller Übertreibung in seinem Vorgehen war Kuzmanić ein von seinen Zeitgenossen geschätzter Mensch — obwohl manches gegen ihn eingewendet

wurde —, dessen Opposition gegen das Eindringen der italienischen Sprache nach Dalmatien und dessen zweifelloses Verdienst um die kroatische Sprache in dem öffentlichen Leben Dalmatiens sowie seine guten Kenntnisse der kroatischen Volkssprache auch von den Zeitgenossen hervorgehoben wurden.

Es ist schade, daß es zwischen Gaj und Kuzmanić keine näheren Kontakte und keinen Wunsch nach konstruktiverer und stärkerer Zusammenarbeit gegeben hat. Hätten zwischen ihnen mehr Nachsicht und Wohlwollen geherrscht, wären vermutlich die Resultate auch auf dem Gebiet der Sprache schneller, folgerichtiger und positiver durchgeführt worden.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

3

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi III

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest**

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Lektori

**Jasna Penzar
Stjepan Damjanović**

Korektor

Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor

Adresa redakcije: Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đure Salaja 3.